

ΦΕΡΝΑΝΤΟ ΠΕΣΣΟΑ

**Ο ΑΝΑΡΧΙΚΟΣ
ΤΡΑΠΕΖΙΤΗΣ**

Μετάφραση
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΙΛΗΣ

Είχαμε τελειώσει το δείπνο. Απέναντί μου καθόταν ο φίλος μου ο τραπεζίτης, μέγας έμπορος και ξακουστός κομπιναδόρος· κάπνιζε σα να μη σκεφτόταν τίποτα. Η συζήτηση είχε αρχίσει να κολλάει και τελικά νέκρωσε εντελώς. Προσπάθησα καλή τη πίστη να την ξαναρχίσω, κι έτσι άρπαξα την πρώτη ιδέα που έτυχε να μου περάσει απ' το μυαλό. Στράφηκα χαμογελαστός προς το μέρος του:

«Αλήθεια! Κάποιος μου διηγήθηκε ότι παλιότερα ήσαστε αναρχικός».

«Όχι μόνο ήμουν, αλλά και παραμένω. Απ' αυτή τη σκοπιά δεν έχω αλλάξει. Είμαι αναρχικός».

«Μα τι μου λέτε τώρα! Εσείς αναρχικός; Από πού κι ως πού αναρχικός; Ίσως να εννοείτε τη λέξη διαφορετικά...»

«Διαφορετικά απ' ό,τι συνηθίζεται; Όχι, καθόλου. Τη χρησιμοποιώ με τη συνηθισμένη της έννοια».

«Θέλετε λοιπόν να πείτε πως είστε αναρχικός κατά την ίδια έννοια που είναι κι αυτοί στα συνδικάτα; Πως δεν υπάρχει δηλαδή καμία διαφορά ανάμεσα σ' εσάς και τους βομβιστές, τους αναρχοσυνδικαλιστές;»

«Όχι, υπάρχει διαφορά... Και βέβαια υπάρχει διαφορά. Μόνο που δεν είναι αυτή που νομίζετε. Φαντάζομαι πως θα πιστεύετε ότι έχω διαφορετική κοινωνική θεώρηση από εκείνους».

«Α, τώρα κατάλαβα! Στη θεωρία είστε αναρχικός, αλλά στην πράξη...»

«Είμαι άλλο τόσο αναρχικός στην πράξη, όσο και στη θεωρία. Και μάλιστα περισσότερο, πολύ περισσότερο απ' αυτούς για τους οποίους μιλήσατε. Το αποδεικνύει ο τρόπος με τον οποίο ζω».

«Τι είπατε;»

«Μάλιστα, αγαπητέ μου, το αποδεικνύει ο τρόπος με τον οποίο ζω. Προφανώς, δε θα 'χετε δώσει σ' αυτά τα ζητήματα την προσοχή που πρέπει. Θα νομίζετε ότι λέω σαχλαμάρες ή σας κοροϊδεύω».

«Τώρα είναι που δεν καταλαβαίνω τίποτε. Εκτός κι αν... Εκτός κι αν νομίζετε πως η ζωή που κάνετε, είναι καταστροφική και αντικοινωνική· αν βέβαια εννοείτε έτσι τον αναρχισμό...»

«Σας το έχω ήδη πει: Όχι! Σας έχω ήδη πει πως δε δίνω στη λέξη αναρχισμός καμιά έννοια, πέρα απ' τη συνηθισμένη».

«Εντάξει. Όμως ακόμα δεν μπορώ να καταλάβω... Θέλετε μήπως να μου πείτε ότι δεν υπάρχει καμία διαφορά ανάμεσα στις ειλικρινείς αναρχικές ιδέες σας και τον τρόπο που ζείτε; Θέλω να πω, τον τρόπο που ζείτε τώρα; Θέλετε να με κάνετε να πιστέψω ότι η ζωή σας είναι ζωή ενός συνηθισμένου αναρχικού;»

«Όχι! Όχι, δεν είν' έτσι τα πράγματα. Αυτό που θέλω να πω είναι ότι οι θεωρίες μου δεν παρεκκλίνουν καθόλου

απ' τον τρόπο ζωής μου. Αντίθετα, και τα δυο συμφωνούν απόλυτα. Είναι αλήθεια ότι δεν κάνω ζωή βομβιστή ή αναρχοσυνδικαλιστή. Εκείνων όμως η ζωή εκτυλίσσεται πέρα απ' τον αναρχισμό, πέρα απ' τα ιδανικά τους. Αυτό δε συμβαίνει με τη δική μου. Σ' εμένα –μάλιστα, σ' εμένα τον τραπεζίτη, τον μέγα έμπορο και κομπιναδόρο, αφού το θέλετε έτσι– συνυπάρχουν και τα δυο, και η θεωρία και η πράξη του αναρχισμού, με τον καλύτερο τρόπο. Με παρομοιάσατε μ' εκείνους τους ηλίθιους τους βομβιστές και με τους άλλους στα συνδικάτα, για ν' αποδείξετε ότι εγώ είμαι διαφορετικός. Και πράγματι έτσι είναι, μόνο που η διαφορά είναι η ακόλουθη: εκείνοι εκεί (μάλιστα, εκείνοι και όχι εγώ) είναι μόνο θεωρητικά αναρχικοί, ενώ εγώ είμαι και στη θεωρία και στην πράξη. Εκείνοι εκεί είναι αναρχικοί και δλάκες, ενώ εγώ είμαι αναρχικός κι έξυπνος. Γι' αυτό είμαι, αγαπητέ μου, εγώ ο πραγματικός αναρχικός. Οι συνδικαλιστές και οι βομβιστές (ήμουν κι εγώ κάποτε ένας από αυτούς, αλλά τους εγκατέλειψα ακριβώς χάριν του αληθινού αναρχισμού), αυτοί δεν είναι παρά τα σκουπίδια του αναρχισμού, οι κηφήνες τής μεγάλης αναρχικής διδασκαλίας».

«Ούτε ο διάβολος δε θα πίστευε στ' αυτιά του! Είναι να σαστίζει κανείς. Και πώς συμβιβάζεται η ζωή σας –εννοώ τη ζωή του τραπεζίτη και εμπόρου– με τη θεωρία του αναρχισμού; Πώς συμβιβάζονται αυτά τα δύο, όταν λέτε ότι αντιλαμβάνεστε την αναρχική θεωρία όπως οι συνηθισμένοι αναρχικοί; Και θέλετε και να με πείσετε από πάνω ότι διαφέρετε απ' αυτούς, επειδή είστε περισσότερο αναρχικός –έτσι δεν είναι;»

«Πράγματι».

«Ε, τώρα είναι που δεν καταλαβαίνω τίποτα!»

«Θέλετε πολύ να καταλάβετε;»

«Ασφαλώς!»

Το πούρο, που είχε στο στόμα, του είχε σβήσει· πήρε και το ξανάναψε με αργές κινήσεις, κοίταξε το σπίρτο ώσπου κάηκε ολόκληρο, το άφησε προσεχτικά στο σταχτοδοχείο, κι ύστερα σήκωσε το κεφάλι που κρατούσε σκυφτό, και είπε:

«Ακούστε με! Βγήκα απ' το λαό, κατάγομαι απ' την εργατική τάξη της πόλης. Όπως καταλαβαίνετε, κανένα τυχερό δεν είχα από κούνια, ούτε κοινωνική θέση ούτε τις αντίστοιχες γνωριμίες. Έτυχε μόνο να έχω απ' τη φύση καθαρό μυαλό και αρκετά ισχυρή θέληση. Είχα λοιπόν δυο χαρίσματα που δεν μπορούσαν να μου αμφισβητηθούν, παρά την ταπεινή καταγωγή μου.

»Έγινα εργάτης, δούλεψα και έζησα μια καταθλιπτική ζωή, όπως οι περισσότεροι σ' αυτό τον περίγυρο. Όχι πως υπέφερα απ' την πείνα, αλλά πολλές φορές λίγο έλειψε να γίνει ακόμη κι αυτό. Βέβαια, ούτε έτσι θα είχε αλλάξει τίποτα απ' όσα ακολούθησαν και που θα σας αφηγηθώ τώρα, τίποτα απ' την προηγούμενη και τίποτα απ' την τωρινή μου ζωή.

»Σε γενικές γραμμές, ήμουν ένας απόλυτα συνηθισμένος εργάτης: δούλευα επειδή έπρεπε να δουλέψω, αλλά όσο γινόταν λιγότερο. Όποτε μου δινόταν η ευκαιρία, διάβαζα και συζητούσα τα πάντα, και επειδή δεν ήμουν χαζός, κυριεύτηκα από έντονη δυσανεξία και μεγάλη αμηχανία μπρος στην τύχη μου και τις κοινωνικές συνθή-

κες που μου επέβαλλαν αυτή τη κατάσταση. Σας έχω ήδη πει ότι τα πράγματα θα μπορούσαν να είχαν έρθει και χειρότερα. Τότε όμως ήμουν ένας άνθρωπος που πίστευε πως τον είχε αδικήσει πολύ η μοίρα του και οι κοινωνικές συνθήκες έμοιαζε να είχαν εκμεταλλευτεί αυτό το γεγονός. Εκείνον τον καιρό ήμουν περίπου είκοσι ή το πολύ είκοσι ενός χρόνων, και τότε ήταν που έγινα αναρχικός».

Δε μίλησε για λίγο, κι ύστερα έσκυψε ακόμα πιο πολύ προς το μέρος μου και συνέχισε:

«Ήμουν ανέκαθεν λίγο πολύ συνειδητοποιημένος. Ένωθα αυτή την αμηχανία και ήθελα να την κατανοήσω. Έτσι έγινα ένας συνειδητός και πεισμένος αναρχικός... Έγινα ο συνειδητός και πεισμένος αναρχικός που παραμένω ακόμα και σήμερα».

«Και η σημερινή σας θεωρία είναι η ίδια με την τοτινή;»

«Η ίδια. Η αναρχική θεωρία, η αληθινή θεωρία, είναι μία και μοναδική. Από τότε που έγινα αναρχικός, της στάθηκα πιστός, όπως θα διαπιστώσετε σε λίγο... Όπως σας έχω ήδη πει, ήμουν απ' τη φύση μου έξυπνος και έτσι έγινα συνειδητός αναρχικός. Μόνο που, τι σημαίνει να είσαι αναρχικός; Σημαίνει ν' αντιστέκεσαι στις αδικίες που πηγάζουν απ' το γεγονός ότι ερχόμαστε σ' αυτόν τον κόσμο κοινωνικά άνισοι... Αυτό είναι που σε κάνει αναρχικό. Απ' αυτό προέρχεται, πράγμα που μπορεί ν' αποδείξει κανείς, η αντίσταση σ' εκείνες τις κοινωνικές συνθήκες που καθιστούν την ανισότητα δυνατή. Εκείνο που θέλω να σας εξηγήσω πρώτα είναι η ψυχολογική οδός: πώς γίνεσαι αναρχικός; Αμέσως μετά θ' αναφερθώ πάλι στη

θεωρία. Προσπαθήστε τώρα να παρακολουθήσετε την α-μηχανία ενός έξυπνου ανθρώπου μέσα σ' αυτές τις συν-θήκες. Πώς βλέπει τον κόσμο; Ο ένας γεννιέται εκατομ-μυριούχος κι είναι από γεννησιμιού του άτρωτος στις δυ-στυχίες –και υπάρχουν αρκετές από δαύτες– δυστυχίες που τις αποτρέπει, ή τις αμβλύνει τουλάχιστον, το χρή-μα, ενώ ο άλλος γεννιέται φτωχός, κι από παιδί δεν είναι παρά ένα παραπανίσιο στόμα για την οικογένεια που εί-ναι αναγκασμένη να γεμίζει στόματα όπως όπως. Ο ένας γεννιέται κόμης ή μαρκήσιος και απολαμβάνει την εκτίμη-ση των ανθρώπων ό,τι και να κάνει, ενώ ο άλλος, σαν ε-μένα, πρέπει να υποτάσσεται σιωπηλά αν θέλει να του φέρονται ανθρώπινα. Μερικοί γεννιούνται έτσι που μπο-ρούν να σπουδάσουν, να ταξιδέψουν και να μορφω-θούν... να γίνουν πιο έξυπνοι (ας το πούμε με τ' όνομά του) απ' ό,τι εκείνοι που είχαν από τη φύση αυτή τη δυ-νατότητα. Έτσι είναι κι έτσι θα μείνει σε γενικές γραμ-μές.

»Τις αδικίες της φύσης... τι να κάνουμε; Δεν μπορούμε να τις εξαλείψουμε. Τις κοινωνικές όμως κι εκείνες που υπάρχουν στις κοινωνικές σχέσεις, γιατί δεν τις καταρ-γούμε; Παραδέχομαι –τι άλλο μου μένει;– ότι κάποιος μπορεί να είναι καλύτερός μου, επειδή η φύση τού έχει δώσει ορισμένα χαρίσματα: ταλέντο, δύναμη, ενεργητι-κότητα. Δε δέχομαι όμως να είναι κάποιος καλύτερός μου χάρη σε επίκτητες ιδιότητες, που δεν τις είχε όταν άφησε την κοιλιά της μάνας του, αλλά του τις χάρισε κά-ποια μάλλον ευτυχής σύμπτωση μόλις βγήκε από κει, ό-πως πλούτο, κοινωνική θέση, ανέσεις, κλπ. Κι από αυτή την αντίδραση, που προσπαθώ να σας παρουσιάσω εδώ,

βγήκε τότε ο αναρχισμός μου, εκείνος ο αναρχισμός που πρεσβεύω και τώρα όσο και παλιότερα».

Πάλι δε μίλησε για λίγο, σα να ήθελε να σκεφτεί πώς να συνεχίσει. Κάπνιζε φυσώντας τον καπνό του δίπλα μου. Ύστερα στράφηκε πάλι προς το μέρος μου κι ήταν κιόλας έτοιμος να συνεχίσει, όταν τον διέκοψα:

«Να σας ρωτήσω κάτι από καθαρή περιέργεια... Γιατί είστε, αλήθεια, αναρχικός; Θα μπορούσατε με την ίδια ευκολία να είχατε γίνει σοσιαλιστής ή οτιδήποτε άλλο προοδευτικό, που να μην είναι τόσο περιθωριακό. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να εναρμονιστεί και με την αντίστασή σας... Συμπεραίνω απ' όσα μου είπατε ότι εννοείτε τον α-ναρχισμό (και νομίζω πως αυτός είναι ένας καλός ορι-σμός) ως αντίσταση ενάντια σε κάθε είδους κοινωνικούς συμβιβασμούς και τύπους, ως επιθυμία και προσπάθεια για τη συνολική κατάργησή τους...»

«Ακριβώς».

«Και γιατί διαλέξατε αυτή την ακραία λύση και όχι κά-ποια άλλη, κάποια ενδιάμεση;»

«Θα σας πω αμέσως. Όλα αυτά τα σκεφτόμουν πολύ καιρό. Εκείνο, φυσικά, που μ' έφερε σε επαφή μ' όλες τις θεωρίες ήταν οι προκηρύξεις που διάβαζα. Διάλεξα την αναρχική θεωρία, μιαν ακραία θεωρία όπως πολύ σωστά παρατηρήσατε, για λόγους που θα σας αποκαλύψω με δυο κουβέντες».

Το βλέμμα του καρφώθηκε λίγη ώρα στο κενό. Ύστερα στράφηκε πάλι προς το μέρος μου.

«Το πραγματικό κακό, το καθαυτό κακό, είναι οι κοινωνικές συνθήκες και οι θεσμοί που καλύπτουν τα φυσικά δεδομένα, ξεκινώντας απ' την οικογένεια και καταλήγοντας στο χρήμα, απ' τη θρησκεία ως το κράτος. Γεννιόμαστε άντρες ή γυναίκες, θέλω να πω πως γεννιόμαστε για να γίνουμε κάποτε ενήλικοι άντρες ή γυναίκες, δεν ερχόμαστε όμως στον κόσμο για να γίνουμε σύμφωνα με τους νόμους της φύσης ούτε σύζυγοι, ούτε καθολικοί, ούτε προτεστάντες, ούτε Πορτογάλοι, ούτε Άγγλοι. Γινόμαστε ό,τι γίνουμε μόνο με την επίδραση των κοινωνικών θεσμών. Γιατί όμως είναι κακοί οι κοινωνικοί θεσμοί; Επειδή πρόκειται για θεσμούς, επειδή δεν είναι φυσικοί. Το κράτος είναι τόσο μηδαμινό όσο και το χρήμα, οι θρησκείες τόσο ασήμαντες όσο και η οικογένεια. Κι αν υπήρχαν κι άλλοι θεσμοί αυτού του είδους, θα ήταν το ίδιο κακοί, ακριβώς επειδή θα ήταν θεσμοί, επειδή απλώς θα κάλυπταν και θα εμποδίζαν τα φυσικά δεδομένα. Και κάθε σύστημα, εκτός από το καθαρά αναρχικό που θέλει να καταργήσει όλους αυτούς τους θεσμούς, δεν είναι παρά ένας θεσμός. Θα ήταν παράλογο, για να μην πω έγκλημα, να

επενδύσουμε όλες μας τις επιθυμίες και να αναλώσουμε όλους μας τους κόπους, για να αντικαταστήσουμε έναν κοινωνικό θεσμό από κάποιον άλλο, γιατί αυτό θα είχε αποτέλεσμα να δημιουργηθεί αναταραχή στην κοινωνία, με αποκλειστικό και μόνο στόχο να μην αλλάξει τίποτα. Κι αφού θεωρούμε τους κοινωνικούς θεσμούς άδικους επειδή καταδυναστεύουν και καταπιέζουν τη φύση του ανθρώπου, τότε γιατί να σπαταλάμε τις δυνάμεις μας να τους αντικαταστήσουμε με άλλους, όταν μπορούμε να τους καταστρέψουμε όλους;

»Μου φαίνεται ότι όλ' αυτά είναι λογικά. Ας υποθέσουμε όμως ότι δεν είναι έτσι, ας υποθέσουμε ότι κάποιος θ' απαντούσε πως όλ' αυτά είναι καλά κι ωραία, αλλά πως το αναρχικό σύστημα δεν είναι πραγματοποιήσιμο, κι ας εξετάσουμε με την ησυχία μας κι αυτή την πλευρά του προβλήματος.

»Γιατί να μην είναι πραγματοποιήσιμο το αναρχικό σύστημα; Εμείς οι προοδευτικοί ξεκινάμε όλοι από τη βασική αρχή ότι το υφιστάμενο σύστημα είναι άδικο, όμως πέρα απ' αυτό υποστηρίζουμε ότι θα πρέπει να αντικατασταθεί από ένα δικαιότερο για να επικρατήσει δικαιοσύνη. Αν σκεφτόμασταν διαφορετικά, δε θα ήμασταν προοδευτικοί, αλλά αστοί. Από πού προκύπτουν όμως τα κριτήρια για το δίκαιο; Απ' αυτό που είναι φυσικό κι αληθινό, σ' αντίθεση με τους κοινωνικούς θεσμούς και τα κατά συνθήκην ψεύδη. Αλλά αν κάτι είναι φυσικό, δε θα είναι μόνο κατά το ήμισυ, το εν τέταρτο ή το εν όγδοο. Ωραία λοιπόν! Τότε θα πρέπει όμως να ισχύει ένα απ' τα δύο ενδεχόμενα: είτε αυτό που είναι φυσικό είναι πραγματοποιήσιμο, είτε δεν είναι πραγματοποιήσιμο· για να το πούμε

διαφορετικά: είτε μια κοινωνία μπορεί να είναι φυσική, είτε είναι κατ' ουσίαν θεσμός, οπότε είναι αδύνατο να γίνει ποτέ φυσική. Αν η κοινωνία μπορεί να είναι φυσική, τότε μπορεί να είναι δυνατή και μια αναρχική ή ελεύθερη κοινωνία, επειδή μόνο αυτή θα ήταν μια κοινωνία ολωσδιόλου φυσική. Αν όμως η κοινωνία δε γίνεται να είναι φυσική, αν πρέπει (όποια και να 'ναι η αιτία) να είναι θεσμός, τότε είμαστε αναγκασμένοι να τη θεωρήσουμε το μικρότερο κακό και να την κάνουμε, μέσα στα θεσμικά πλαίσια, όσο μπορούμε πιο φυσική, για να είναι κι όσο το δυνατό δικαιότερη. Και ποιος είναι αυτός ο πιο φυσικός θεσμός; Κανείς δεν είναι καθεαυτού φυσικός αφού είναι θεσμός, μόνο που στην προκειμένη περίπτωση φυσικότερος θα ήταν εκείνος που φαίνεται φυσικότερος, που τον αντιλαμβανόμαστε ως φυσικότερο. Και ποιος είναι βέβαια ο φυσικότερος ή ποιον αντιλαμβανόμαστε ως φυσικότερο; Εκείνους που έχουμε συνηθίσει. (Πρέπει να καταλάβετε ότι κάτι είναι φυσικό όταν είναι ενστικτώδες, κι ότι εκείνο που δεν είναι ενστικτώδες, αλλά που σε γενικές γραμμές μοιάζει να είναι, αυτό είναι η συνήθεια. Το κάπνισμα δεν είναι ούτε φυσικό ούτε ενστικτώδης ανάγκη, όμως απ' τη στιγμή που το συνηθίζει κανείς, του φαίνεται φυσικό, το αντιλαμβάνεται ως ενστικτώδη ανάγκη). Και ποιος είναι ο κοινωνικός θεσμός που μας έγινε συνήθεια; Το παρόν σύστημα βέβαια, το αστικό σύστημα. Απ' αυτά, αν τα δούμε λογικά, προκύπτει είτε ότι θεωρούμε τη φυσική κοινωνία δυνατή, οπότε πρέπει να πάρουμε αναρχική θέση, είτε ότι υποστηρίζουμε πως είναι αδύνατη, οπότε πρέπει να υπερασπιστούμε το αστικό σύστημα. Εναλ-

λακτική περίπτωση δεν υπάρχει. Μέχρι εδώ μπορέσατε να με παρακολουθήσετε;...»

«Ναι, όλ' αυτά είναι απολύτως λογικά».

«Όχι όμως εντελώς λογικά ακόμη... Οφείλουμε να εξαιλείψουμε άλλη μιαν αντίρρηση τέτοιου είδους. Μπορεί κανείς να δεχτεί ότι το αναρχικό σύστημα είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί, θα μπορούσε όμως και ν' αμφισβητήσει ότι είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί *διαμιάς*... ν' αμφισβητήσει ότι υπάρχει μετάβαση απ' την αστική κοινωνία στην ελεύθερη δίχως να μεσολαθήσουν κάποια στάδια ή, αν θέλετε, καθεστώτα. Όσοι φέρνουν τέτοιες αντιρρήσεις, θεωρούν μεν την αναρχική κοινωνία και καλή και δυνατή, διαισθάνονται όμως ότι πρέπει να υπάρξει κάποιο μεταβατικό στάδιο ανάμεσα στην αστική και στην αναρχική κοινωνία.

»Ωραία λοιπόν. Ας υποθέσουμε ότι είναι έτσι. Τι είδους μεταβατικό στάδιο θα ήταν αυτό; Στόχος μας είναι η αναρχική, η ελεύθερη κοινωνία. Άρα το μεταβατικό στάδιο θα πρέπει να είναι σαφώς τέτοιο, που να προετοιμάζει την ανθρωπότητα για την ελεύθερη κοινωνία. Και η προετοιμασία θα 'πρεπε να είναι υλική ή πνευματική. Αυτό σημαίνει ότι θα πρόκειται για μια σειρά υλικές, δηλαδή κοινωνικές, κατάκτήσεις, που με τη βοήθειά τους η ανθρωπότητα θα μάθει να αποδέχεται την ελεύθερη κοινωνία, ή ότι θα πρόκειται για κάποια απλή προσπάθεια διαφωτισμού, που θα κερδίζει όλο και περισσότερο έδαφος και επιρροή και θα οδηγήσει πνευματικά την ανθρωπότητα στο σημείο να ευχηθεί και ν' αποδεχθεί την ελεύθερη κοινωνία.

»Ας δεχτούμε για λίγο την πρώτη περίπτωση, την

προοδευτική υλική προσαρμογή της ανθρωπότητας στην ελεύθερη κοινωνία. Αυτό είναι αδύνατο, κάτι περισσότερο από αδύνατο: παράλογο. Μόνο σε κάτι που υπάρχει μπορούμε να προσαρμοστούμε υλικά. Κανείς μας δε θα μπορούσε να προσαρμοστεί στον κοινωνικό περίγυρο του 23ου αιώνα, ακόμη κι αν γνώριζε τη σύνθεσή του, κι ο λόγος που δεν μπορεί να προσαρμοστεί σ' αυτόν υλικά, είναι ότι ο 23ος αιώνας με τον περίγυρό του δεν έχει υπάρξει ακόμα υλικά. Έτσι φτάνουμε στο συμπέρασμα ότι κατά τη μετάβαση από την αστική στην ελεύθερη κοινωνία, μόνο για πνευματική προσαρμογή, μεταμόρφωση ή αλλαγή μπορεί να γίνεται λόγος, και μάλιστα έτσι που οι άνθρωποι ν' αποδεχτούν πνευματικά συν τω χρόνῳ την ιδέα της ελεύθερης κοινωνίας... Σχετικά με την υλική προσαρμογή υπάρχει δέδαια και η περίπτωση...»

«Στο διάβολο πια τις περιπτώσεις σας!»

«Μα, αγαπητέ! Όσοι έχουν εναργές το πνεῦμα, οφείλουν να εξετάσουν πρώτα όλες τις πιθανές αντιρρήσεις, πριν ισχυριστούν πως είναι πεισμένοι απ' τη διδασκαλία τους. Κι έπειτα, μην ξεχνάτε πως όλ' αυτά δεν είναι παρά η απάντηση στην ερώτηση που μου θέσατε».

«Έχει καλώς».

«Πάντως, σχετικά με την υλική προσαρμογή υπάρχει, όπως σας έχω ήδη αναφέρει, ακόμη μια περίπτωση, και συγκεκριμένα η περίπτωση μιας επαναστατικής δικτατορίας».

«Τι; Μιας επαναστατικής δικτατορίας;»

«Όπως σας ανέπτυξα και πριν, δεν μπορεί να υπάρξει ποτέ υλική προσαρμογή σε κάτι που δεν υφίσταται ακόμα υλικά. Αν λόγω κάποια ξαφνικής αναταραχής γινόταν

κοινωνική επανάσταση, δε θα εγκαθιδρυόταν μια ελεύθερη κοινωνία (αφού η ανθρωπότητα δε θα ήταν προετοιμασμένη για κάτι τέτοιο), αλλά μια δικτατορία εκείνων που θέλουν να εγκαθιδρύσουν την ελεύθερη κοινωνία. Έτσι θα υπήρχε υλικά ήδη κάτι από την ελεύθερη κοινωνία, έστω και μόνο ως σχέδιο, ως πρόθεση. Θα υπήρχε συνεπώς κάτι υλικό, στο οποίο θα μπορούσε να προσαρμοστεί η ανθρωπότητα. Κι αυτό ακριβώς είναι το επιχείρημα που θα πρόβαλλαν οι ανόητοι που μιλάνε για τη «δικτατορία του προλεταριάτου», αν ήταν δέδαια σε θέση να επιχειρηματολογούν ή και να σκέφτονται. Είναι αυτονόητο πως το επιχείρημα δεν είναι δικό τους: είναι δικό μου. Φέρνω αντιπείρημα στα δικά μου λόγια. Κι όπως θα σας δείξω αμέσως, είναι λαθεμένο.

»Αν εξετάσει κανείς ένα επαναστατικό καθεστώς, όποιο στόχο κι αν θέτει, από όποιες ιδέες κι αν καθοδηγείται, από την υλική του σκοπιιά, θα δει ότι όσο θα υφίσταται, δε θα είναι παρά ένα και μόνο πράγμα... ένα επαναστατικό καθεστώς. Επαναστατικό καθεστώς σημαίνει όμως δικτατορία των όπλων ή, για να το ορίσουμε καλύτερα, στρατιωτικό καθεστώς βίας, ακριβώς επειδή η κοινωνία κηρύσσεται από ένα μέρος της σε κατάσταση πολέμου... και μάλιστα από εκείνο το μέρος της που πήρε την εξουσία με την επανάσταση. Τι συμπεραίνουμε απ' αυτό; Συμπεραίνουμε ότι εκείνος που στοχεύει σ' ένα τέτοιο καθεστώς, που είναι από υλική σκοπιιά ένα ανεξέλεγκτο καθεστώς βίας, στοχεύει σ' ένα στρατιωτικό καθεστώς βίας. Η ιδέα που οδηγούσε τους επαναστάτες κι ο στόχος που είχαν θέσει, εξαφανίζονται τώρα εντελώς απ' την κοινωνική πραγματικότητα, που τη διεκδικούν πια αποκλειστι-

κά τα πολεμικά γεγονότα. Έτσι ξεπηδά από μια επαναστατική δικτατορία –κι αυτό τόσο περισσότερο, όσο πιο πολύ διαρκεί αυτή η δικτατορία– μια πολεμική κοινωνία δικτατορικού τύπου, με άλλα λόγια μια στρατιωτική κυριαρχία δια της βίας. Μα θα μπορούσε να 'ναι και διαφορετικά; Αφού ποτέ δεν έγινε διαφορετικά. Δε γνωρίζω πολύ καλή Ιστορία, όμως όσα ξέρω, απλώς επιβεβαιώνουν όσα λέω, και συνεχίζουν να τα επιβεβαιώνουν. Τι βγήκε απ' τις πολιτικές αναταραχές της Ρώμης; Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και η στρατιωτική της κυριαρχία δια της βίας. Τι βγήκε απ' τη Γαλλική Επανάσταση; Ο Ναπολέων και η στρατιωτική του κυριαρχία δια της βίας. Και θα δείτε και μόνος σας τι θα βγει απ' τη Ρωσική Επανάσταση... Κάτι που θα καθυστερήσει την πραγματοποίηση της ελεύθερης κοινωνίας επί δεκαετίες. Αλλά τι να περιμένει κανείς από ένα λαό αναλφάβητων και μυστικιστών;

»Όμως αυτά δεν έχουν σχέση με το θέμα μας. Μπορείτε να παρακολουθήσετε τα επιχειρήματά μου;»

«Βεβαίως».

«Τότε θα καταλάβετε και πώς έφτασα στο ακόλουθο συμπέρασμα. Στόχος: η αναρχική κοινωνία, η ελεύθερη κοινωνία. Μέσο: η *αδιαμεσολάβητη* αλλαγή από την αστική στην ελεύθερη κοινωνία. Για να γίνει δυνατή αυτή η αλλαγή, θα έπρεπε να προετοιμαστεί με μια προσπάθεια εντατικού, απόλυτου και συνολικού διαφωτισμού, που θα έκανε τον κόσμο δεκτικό και που θα αποδυνάμωνε κάθε αντίσταση. Όταν λέω “προσπάθεια διαφωτισμού”, δεν εννοώ δέδαια μόνο τον γραπτό ή τον προφορικό λόγο, αλλά και κάθε άμεση ή έμμεση ενέργεια που θα συμβάλει για να γίνει ο κόσμος δεκτικός στην ελεύθερη κοινωνία,

εμποδίζοντας όσους εναντιώνονταν στην άνοδό της. Όταν θα είχε πια εξαλειφθεί κάθε αντίσταση, τότε θα μπορεί να γίνει, αν χρειαστεί, η κοινωνική επανάσταση και να ολοκληρωθεί γρήγορα κι ανεμπόδιστα, δίχως να απαιτηθεί καμιά επαναστατική δικτατορία· εναντίον τίνος να στραφεί πια; Όμως, αν τα πράγματα δεν εξελιχθούν έτσι, αυτό θα σημαίνει τότε ότι ο αναρχισμός δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί, κι αν ο αναρχισμός δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί, τότε η μόνη αξία υπεράσπισης και δικαιοσύνης κοινωνία θα ήταν, όπως έχω αποδείξει, η αστική.

»Βλέπετε λοιπόν γιατί και πώς έγινα αναρχικός και με ποιον τρόπο απέρριψα άλλες, λιγότερο τολμηρές κοινωνικές διδασκαλίες ως λαθεμένες και αντίθετες στη φύση;

»Αυτό ήταν... Ας ξαναπιάσουμε τώρα τη δική μου ιστορία».

Πήρε φωτιά κι άναψε αργά το πούρο του. Έπειτα κάθισε σκεφτικός, για να συνεχίσει σε λίγο.

χαράς- γι' αυτά είμαι πεισμένος ακόμα και σήμερα. Η μόνη διαφορά είναι ότι τότε ήμουν πεισμένος από τις ιδέες, ενώ σήμερα και πεισμένος είμαι απ' αυτές αλλά και τις ζω».

«Ναι λοιπόν, ας δεχτούμε ότι αυτό είναι αλήθεια! Είναι πιθανό να γίνετε κάποτε αναρχικός, κι αν θέλετε, παραδέχομαι κιόλας ότι ήσασταν πράγματι αναρχικός. Δε χρειάζονται άλλες αποδείξεις γι' αυτό. Μόνο που πολύ θα 'θελα να ξέρω πώς απ' όλα αυτά βγήκε ο τραπεζίτης..., πώς έγινε κάτι τέτοιο δίχως αντιφάσεις... Θα μπορούσα ας πούμε να φανταστώ ότι...»

«Όχι, δε θα μπορούσατε να φανταστείτε τίποτα. Ξέρω κιόλας τι θέλετε να πείτε... Στριζόσατε στα επιχειρήματα που μόλις ακούσατε, κι έχετε την εντύπωση ότι είμαι της άποψης πως ο αναρχισμός δεν είναι πραγματοποιήσιμος κι ότι γι' αυτό, όπως έλεγα πριν, θεωρώ ότι μόνο η αστική κοινωνία είναι άξια υπεράσπισης και δίκαιη -σωστά...;»

«Ναι, κάτι τέτοιο σκεφτόμουν...»

«Καλά, και πώς θα μπορούσε να γίνει κάτι τέτοιο, αφού σας έχω δηλώσει απ' την αρχή κιόλας της κουβέντας μας ότι είμαι αναρχικός, όχι μόνο πως κάποτε ήμουν αναρχικός, αλλά και πως παραμένω; Αν είχα γίνει τραπεζίτης κι έμπορος για το λόγο που υποθέσατε, τότε δε θα 'μουν αναρχικός, αλλά αστός».

«Ναι, σ' αυτό έχετε βέβαια δίκιο... Όμως πώς διάολε...; Εμπρός λοιπόν, εγώ σηκώνω τα χέρια!...»

«Όπως σας έχω ήδη πει, είμαι (ήμουν πάντα) άνθρωπος μ' εναργή συνείδηση, αλλά κι άνθρωπος της δράσης. Αυτά είναι βέβαια φυσικά χαρακτηριστικά, που δε μου

«Υπήρχαν κάμποσα παλικάρια που είχαν τις ίδιες απόψεις μ' εμένα. Οι περισσότεροι ήταν εργάτες· οι περισσότεροι, όχι κι όλοι. Όμως απ' ό,τι θυμάμαι όλοι ήταν φτωχοί και κάθε άλλο παρά κουτοί. Όλοι θέλαμε να διευρύνουμε κάπως τη μόρφωσή μας, να μάθουμε κι άλλα πράγματα, να κάνουμε ταυτόχρονα διαφωτισμό, να διαδώσουμε τις ιδέες μας στον κόσμο. Θέλαμε και για μας και για τους άλλους, για την ανθρωπότητα όλη, μια νέα κοινωνία, μια κοινωνία ελεύθερη απ' όλες τις προκαταλήψεις που τεχνητά κάνουν τους ανθρώπους άνιστους και τους προσάπτουν μειονεκτήματα, ελαττώματα και στενοκεφαλίες που δεν έχουν κανένα νόημα στο φυσικό κόσμο. Όσο για μένα, η διδασκαλία ενίσχυσε τις απόψεις μου. Διάβαζα σχεδόν όλες τις φτηνές αναρχικές εκδόσεις της εποχής, που από τότε κιόλας εκδίδονταν σωρηδόν. Πήγαινα στις διαλέξεις και μαζώξεις εκείνων που έκαναν τότε τη διαφωτιστική δουλειά. Κάθε βιβλίο και κάθε ομιλία μ' έπειθε περισσότερο για την ορθότητα κι αλήθεια των ιδεών μου. Και για όσα ήμουν από τότε πεισμένος -αυτό το επαναλαμβάνω αν θέλετε, αγαπητέ μου φίλε, μετά

χαρίστηκαν από κούνια (αν και ποτέ δεν είχα κούνια), το πολύ να τα 'βαλα εγώ στην κούνια μου. Ως αναρχικός το θεωρούσα ανυπόφορο να είμαι απλά ένας παθητικός αναρχικός, να παρακολουθώ συνέχεια ομιλίες και να τις σχολιάζω ύστερα με τους φίλους μου. Όχι, κάτι έπρεπε να συμβεί! Έπρεπε να γίνει δουλειά κι αγώνας για την υπόθεση των καταπιεσμένων και των θυμάτων των κοινωνικών συνθηκών! Αποφάσισα να πάρω, στα πλαίσια των δυνατοτήτων μου, την υπόθεση στα χέρια μου. Σκεφτόμουν τρόπους, για να υπηρετήσω την αναρχική υπόθεση. Σχεδίασα ένα πρόγραμμα δράσης.

Αλήθεια, τι θέλει ένας αναρχικός; Ελευθερία –ελευθερία για τον εαυτό του και για τους άλλους. Θέλει να ελευθερωθεί από την επίδραση και την καταπίεση που ασκούν πάνω του οι κοινωνικοί θεσμοί, θέλει να είναι ελεύθερος σαν τότε που γεννήθηκε και δγήκε στη ζωή, τόσο ελεύθερος, όπως θα 'πρεπε να 'ναι στην πραγματικότητα σ' όλη του τη ζωή αν βασίλευε δικαιοσύνη, κι αυτή την ελευθερία τη θέλει και για τον εαυτό του και για τους άλλους. Μόνο που δεν μπορεί να 'ναι απ' τη φύση όλοι ίδιοι, αφού κάποιοι έρχονται στον κόσμο ψηλοί και κάποιοι κοντοί, κάποιοι είναι από γεννησιμιού τους δυνατοί και κάποιοι αδύναμοι, κάποιοι είναι έξυπνοι και κάποιοι όχι και τόσο... Όμως, πέρα απ' αυτά, όλοι θα μπορούσαν να 'ναι ίσοι, μόνο... που αυτό το εμποδίζουν οι κοινωνικοί θεσμοί και γι' αυτό έπρεπε να καταστρέψουμε τους θεσμούς.

»Έπρεπε να τους καταστρέψουμε. Είναι όμως και κάτι που δεν ξέφευγε ποτέ απ' την προσοχή μου: έπρεπε μεν να τους καταστρέψουμε, όμως χάριν της ελευθερίας· δε θα

'πρεπε να πάψουμε ποτέ να μοχθούμε για την ελεύθερη κοινωνία, γιατί ίσως δέβαια να καταστρέφαμε τους κοινωνικούς θεσμούς χάριν της ελευθερίας, για να της ανοίξουμε το δρόμο, ίσως όμως και να φτιάχναμε νέους κοινωνικούς θεσμούς που δε θα μπορούσαν να έχουν καμιά αξία, αφού και πάλι θα ήταν μόνο θεσμοί. Χρειαζόταν λοιπόν προσοχή. Έπρεπε να σχεδιαστεί ένα πρόγραμμα δράσης –με ή χωρίς βία, αυτό δεν έχει καμιά σημασία (γιατί μπρος στην κρατούσα αδικία επιτρέπονται τα πάντα)– ένα πρόγραμμα που θα συνέβαλλε στην καταστροφή των κοινωνικών θεσμών, δίχως μ' αυτό να εμποδίζει το χτίσιμο της μελλοντικής ελευθερίας. Έπρεπε λοιπόν να δημιουργηθεί κιόλας κάτι, στα πλαίσια του δυνατού, από τη μελλοντική ελευθερία.

»Αυτή η ελευθερία που θα 'πρεπε να αναπτυχθεί ανεμπόδιστα, ήταν η ελευθερία του μέλλοντος και η ελευθερία εκείνων που καταπιέζονται απ' τους κοινωνικούς θεσμούς σήμερα. Είναι αυτονόητο ότι δε χρειαζόταν να είμαστε και ιδιαίτερα διακριτικοί, ώστε να μην εμποδίσουμε την “ελευθερία” των ισχυρών, των τακτοποιημένων, όλων εκείνων τέλος πάντων που αντιπροσωπεύουν τους κοινωνικούς θεσμούς και κερδοσκοπούν απ' αυτούς. Η ελευθερία τους δεν είναι ελευθερία, αλλά ελευθερία για να τυραννούν, δηλαδή το αντίθετο της ελευθερίας. Είναι ακριβώς αυτοί που θα 'πρεπε να περιοριστούν και να πολεμηθούν μ' οποιαδήποτε μέσα. Αυτό είναι προφανές... έτσι δεν είναι;»

«Απολύτως προφανές... Συνεχίστε...»

«Για ποιον ζητά ελευθερία ένας αναρχικός; Για όλη την ανθρωπότητα. Πώς επιτυγχάνεται η απελευθέρωση ολό-

κληρης της ανθρωπότητας; Καταστρέφοντας ολοσχερώς όλους τους θεσμούς. Και πώς γίνεται να καταστραφούν ολοσχερώς όλοι οι κοινωνικοί θεσμοί; Σας έχω δώσει ήδη την απάντηση, όταν απαντώντας σε ερώτησή σας, ανέλυσα τα άλλα προοδευτικά συστήματα και σας εξήγησα πώς και γιατί έγιναν αναρχικός... Θυμόσαστε το τελικό συμπέρασμα;»

«Το θυμάμαι...»

«Μια νικηφόρα επανάσταση, ξαφνική κι αναπάντεχη, το αποτέλεσμα: μ' ένα άλμα η κοινωνία περνάει από το αστικό καθεστώς στην ελεύθερη κοινωνία. Αυτή η κοινωνική επανάσταση έπρεπε να 'ναι προετοιμασμένη εντατικά, με συγκεκριμένο στόχο και με άμεσες ή έμμεσες ενέργειες, για να γίνει ο κόσμος δεκτικός απέναντι στην ελεύθερη κοινωνία και για να αποδυναμωθούν μέχρι αφασίας οι αντιστάσεις των αστών... Δε χρειάζεται τώρα να σας επαναλάβω όλους τους λόγους που με οδηγούν νομοτελειακά σ' αυτό το τελικό συμπέρασμα για τον αναρχισμό. Σας τους έχω ήδη παρουσιάσει αναλυτικά κι εσείς θα τους έχετε βέβαια κατανοήσει».

«Ακριβώς».

«Μια τέτοια επανάσταση θα ήταν στην καλύτερη περίπτωση παγκόσμια επανάσταση, που θα ξεσπούσε σ' όλες ή τουλάχιστον στις σημαντικότερες γωνιές του κόσμου ή και σε μια γωνιά μόνο, για να απλωθεί ύστερα και στις υπόλοιπες, που θα γινόταν τέλος πάντων αστραπιαία και παντού, σε κάθε χώρα.

»Ωραία λοιπόν! Ποια θα ήταν όμως η δική μου συμβολή; Δεν μπορούσα να κάνω μόνος μου τη μεγάλη παγκόσμια επανάσταση, ούτε καν στη χώρα μου δε θα μπορού-

σα να ξεκινήσω ολόκληρη επανάσταση. Θα μπορούσα μόνο να βοηθήσω μ' όλες μου τις δυνάμεις στην προετοιμασία αυτής της επανάστασης. Σας έχω ήδη εξηγήσει πώς: πολεμώντας τους κοινωνικούς θεσμούς μ' όλα τα μέσα που έχω στη διάθεσή μου, δίχως να εμποδίζω ούτε τον αγώνα ή τη διαφωτιστική δουλειά για την ελεύθερη κοινωνία, ούτε τη μελλοντική ή την τωρινή ελευθερία επηρεάζοντάς την, αλλά φτιάχνοντας από τώρα αν είναι δυνατόν κάτι απ' αυτή τη μελλοντική ελευθερία».

Τράβηξε λίγο καπνό, σταμάτησε για λίγο κι ύστερα συνέχισε.

«Στο μεταξύ, αγαπητέ φίλε, έβαλα να δουλέψει το μυαλό μου. Είναι καλό να δουλεύει κανείς για το μέλλον, σκεφτόμουν, και ν' αγωνίζεται για την ελευθερία των άλλων είναι ακόμα καλύτερο. Τι θα γινόταν όμως μ' εμένα μέσα σ' όλα αυτά; Εγώ δε λογαριάζομαι; Αν ήμουν χριστιανός θ' αγωνιζόμουν δίχως δισταγμούς για το μέλλον των άλλων, αφού μετά θα με περίμενε η αμοιβή μου στον παράδεισο. Μόνο που αν ήμουν χριστιανός, αποκλείεται να 'μουν κι αναρχικός, γιατί τότε ανισότητες σαν κι αυτές δε θα είχαν σημασία σ' αυτή τη σύντομη ζωή, θα ήταν μόνο ένα μέρος της επίγειας δοκιμασίας, για την οποία θα αποζημιωνόμουν με την αιώνια ζωή. Όμως δεν ήμουν δέδαια χριστιανός και ούτε έγινα, γι' αυτό αναρωτιόμουν: χάριν τίνος να θυσιαστώ; Και κυρίως: γιατί να θυσιαστώ;

»Πέρασαν στιγμές μεγάλων αμφιβολιών, φαντάζομαι ότι θα καταλάβατε το λόγο... Είμαι υλιστής, σκέφτηκα, κι έχω μόνο τούτη τη ζωή. Γιατί λοιπόν να τυραννιέμαι με τη διαφωτιστική δουλειά, τις κοινωνικές ανισότητες και τα συναφή, τη στιγμή που αντί να ασχολούμαι μ' αυτά θα μπορούσα να χαρώ, να κάνω τη ζωή μου; Γιατί να πρέπει

κανείς, αφού έχει μόνο τούτη τη ζωή, αφού δεν πιστεύει στην αιώνια ζωή, αφού δεν αναγνωρίζει κανέναν άλλο νόμο εκτός από εκείνον της φύσης, αφού αντιτίθεται στο κράτος επειδή είναι αφύσικο, και στο γάμο επειδή είναι αφύσικος, στο χρήμα επειδή είναι αφύσικο, σ' όλους τους κοινωνικούς θεσμούς επειδή είναι αφύσικοι, τότε, διάολε, γιατί να πρέπει ν' αγωνιστεί σώνει και καλά για την ανιδιοτέλεια και γιατί να θυσιαστεί για τους άλλους, για την ανθρωπότητα ολόκληρη, όταν ακόμη κι η ανιδιοτέλεια κι η αυτοθυσία είναι αφύσικες; Μάλιστα, κύριε, η ίδια λογική που μου αποκάλυψε ότι ο άνθρωπος δεν έχει γεννηθεί για να παντρευτεί, για να είναι Πορτογάλος, για να είναι πλούσιος ή φτωχός, η ίδια λογική μου έδειξε ότι δε γεννήθηκε ούτε για να είναι αλληλέγγυος, γεννήθηκε αποκλειστικά και μόνο για να 'ναι ο εαυτός του, δηλαδή το αντίθετο από ανιδιοτελής κι αλληλέγγυος, για να 'ναι με λίγα λόγια απόλυτος εγωιστής.

»Βρέθηκα αντιμέτωπος μ' αυτούς τους συλλογισμούς. Να μην ξεχνάς, έλεγα στον εαυτό μου, ότι απ' τη στιγμή που ήρθες σ' αυτόν τον κόσμο ανήκεις στο ανθρώπινο γένος, που σημαίνει πως είναι χρέος σου να 'σαι αλληλέγγυος μ' όλους τους άλλους ανθρώπους. Η ιδέα του "χρέους" είναι όμως φυσική; Από πού προέρχεται αλήθεια αυτή η ιδέα; Αν η ιδέα του χρέους με υποχρεώνει να μη λογαριάσω ούτε την ευημερία, ούτε τις ανέσεις, ούτε το ένστικτο αυτοσυντήρησης και τις υπόλοιπες φυσικές ορμές μου, τότε σε τι διαφέρει η πραγμάτωσή της από την πραγμάτωση ενός κοινωνικού θεσμού που θα είχε την ίδια ακριβώς επιρροή επάνω μας;

»Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε αναγκαία αυτή την ι-

δέα του χρέους, μόνο αν συνοδευόταν από κάποια αποζημίωση, γιατί τότε, αν κι αρχικά θα ερχόταν σε αντίθεση με το φυσικό μας εγωισμό, στο τέλος δε θα ερχόταν σ' αντίθεση μαζί του επειδή θα δινόταν αποζημίωση. Δεν είναι φυσικό να εγκαταλείψει κανείς μια ευχαρίστηση, ιδιαίτερα αν την εγκαταλείψει δίχως λόγο, είναι όμως μέσα στα πλαίσια του φυσικού να το κάνει για χάρη κάποιας άλλης. Έχουμε να επιλέξουμε λοιπόν ανάμεσα σε δυο πράγματα που δε γίνεται να τα 'χουμε και τα δυο μαζί, πρέπει να επιλέξουμε το ένα, και μάλιστα το καλύτερο. Και ποια ιδιοτελής, φυσική αποζημίωση θα μου δινόταν, αν αφιερώνομουν στην υπόθεση της ελεύθερης κοινωνίας και της μελλοντικής ευτυχίας της ανθρωπότητας; Μα μόνο η αίσθηση πως έκανα το χρέος μου, πως αγωνίστηκα για το σωστό. Όμως αυτό δεν είναι ούτε ιδιοτελής αποζημίωση, ούτε καθεαυτού ευχαρίστηση, αφού κάτι τέτοιο μας το παρέχουν μόνο οι ευχαριστήσεις που απορρέουν απ' τους θεσμούς, σαν την ευχαρίστηση να 'σαι ζάπλουτος ή να γεννηθείς με καλή κοινωνική θέση.

»Ναι, αγαπητέ μου, παραδέχομαι πως ήταν στιγμές που ήμουν γεμάτος αμφιβολίες... Αισθανόμουν σα να είχα προδώσει τις πεποιθήσεις μου, ένιωθα σαν προδότης... Όμως σύντομα ξεμπέρδεψα μ' όλα αυτά. Πίστευα πως είχα βρει τι σημαίνει δικαιοσύνη. Αισθανόμουν πως ήταν κάτι φυσικό. Ένιωθα όμως πως υπήρχε και κάποιο χρέος που ήταν σπουδαιότερο απ' το να ασχολείται κανείς με τη δική του μοίρα. Συνέχισα λοιπόν το ψάξιμο».

«Μου φαίνεται πως σ' αυτή την προσπάθεια δείξατε την εξαιρετική σας ευφυΐα... Δε λύσατε το πρόβλημα...

Συνεχίσατε ξεκινώντας από μια εντελώς συναισθηματική παρόρμηση...»

«Δίχως άλλο. Μην ξεχνάτε όμως πως τώρα σας αφηγούμαι τον τρόπο που έγινα, παρέμεινα και παραμένω αναρχικός. Σας αναλύω με ειλικρίνεια τους δισταγμούς, τις δυσκολίες μου και τους τρόπους με τους οποίους τις ξεπέρασα. Παραδέχομαι ότι εκείνο τον καιρό ξεπέρασα τα λογικά προβλήματα με συναισθηματικό τρόπο κι όχι με συλλογισμούς. Θα δείτε όμως ότι αργότερα, όταν κατανόησα πλήρως τον αναρχισμό, έλυσα μια και καλή όλα τα προβλήματα που είχαν μείνει μέχρι τότε δίχως λογικά ικανοποιητική απάντηση».

«Μυστήριο...»

«Ίσως... Αφήστε με όμως τώρα να συνεχίσω την ιστορία μου! Συνάντησα αυτή τη δυσκολία και την αντιμετώπισα όσο καλύτερα μπορούσα, όπως σας είπα. Σύντομα όμως εμφανίστηκε κι άλλη δυσκολία σχετικά μ' όλα αυτά, που με μπέρδεψε περισσότερο.

»Μπορεί και να 'ταν αλήθεια –γιατί όχι;– πως ήμουν έτοιμος να θυσιαστώ και μάλιστα δίχως προσωπική επιβράβευση, δίχως δηλαδή κάποια πράγματι φυσική αμοιβή. Αλλά ας υποθέσουμε πως η μελλοντική κοινωνία δε θα διαμορφωνόταν έτσι όπως έλπιζα, πως δε θα 'χε ίχνος απ' την ελεύθερη κοινωνία που για χατίρι της, να πάρει ο διάολος, ήθελα ακόμα και να θυσιαστώ. Ίσως να θυσιαζόμουν ακόμη και δίχως καμιά προσωπική ανταμοιβή, να αγωνιζόμουν για την ιδέα δίχως κανένα δικό μου κέρδος. Όμως να θυσιαστώ δίχως την παραμικρή σιγουριά ότι αυτό για το οποίο μοχθούσα θα γινόταν κάποια μέρα και πραγματικότητα, δηλαδή ότι η ιδέα για την οποία αγωνι-

ζόμουν θα κέρδιζε έδαφος, –ε αυτό πια παραήταν... Σας λέω τίμια ότι κι αυτή τη δυσκολία την ξεπέρασα συναισθηματικά, όπως είχα κάνει και με τ'ς άλλες. Σας ζητώ όμως να έχετε στο νου σας ότι ξεπέρασα κι αυτήν, όπως και τις άλλες, αυτόματα και με τη βοήθεια της λογικής απ' τη στιγμή που συνειδητοποίησα μέσα μου πλήρως τον αναρχισμό. Θα δείτε... Τον καιρό όμως εκείνο για τον οποίο γίνεται λόγος, έβγαλα τον εαυτό μου απ' τη δύσκολη θέση με κάνα δυο άδειες κουβέντες: "Εγώ το έκανα το χρέος μου απέναντι στο μέλλον, ας εκπληρώσει κι εκείνο τώρα το δικό του απεναντί μου"... κάτι τέτοια έλεγα...

»Ανέλυσα το τελικό συμπέρασμα –ή μάλλον τα τελικά συμπεράσματά μου– στους συντρόφους και συμφώνησαν όλοι. Συμφώνησαν πως έπρεπε να προχωρήσουμε και ν' αγωνιστούμε σύσσωμοι για την ελεύθερη κοινωνία. Όμως δυο τρεις, που ήταν μάλιστα κι απ' τους πιο εξύπνους, αμφιταλαντεύονταν. Όχι πως δε συμφωνούσαν μαζί μου, μόνο που δεν είχαν δει τόσο καθαρά όσο έπρεπε την υπόθεση, αλλά ούτε και τις πονηριές που κρύβουν αυτά τα πράγματα... Στο τέλος όμως, όλοι μοιράστηκαν τη δική μου άποψη... Θα δουλεύαμε όλοι μαζί για τη μεγάλη κοινωνική επανάσταση, για μια ελεύθερη κοινωνία, και το μέλλον θα μας δικαίωνε... ή ίσως κι όχι! Ήμαστε μια ομάδα αποφασισμένων ανθρώπων κι έτσι αρχίσαμε τη μεγάλη διαφωτιστική δουλειά... μεγάλη, ε, στα πλαίσια των δυνατοτήτων μας. Αγωνιζόμασταν για κάμποσο καιρό, δίχως να λογαριάζουμε τις δυσκολίες, τις διαρροές και τις παρακολουθήσεις, για τα αναρχικά μας ιδανικά».

Σ' αυτό το σημείο έγινε μια κάπως μεγαλύτερη παύση. Το πούρο του είχε σβήσει, αλλά δεν το ξανάναψε. Ένα φευγαλέο χαμόγελο έσκασε ξάφνου στα χείλη του, φαίνεται πως είχε φτάσει πια στο καθοριστικό σημείο του λόγου του, με κοίταξε με επίμονο τρόπο και συνέχισε με καθαρότερη φωνή και μεγαλύτερη έμφαση.

«Εκείνη τη χρονική στιγμή προέκυψε ένα καινούργιο πρόβλημα. “Εκείνη τη χρονική στιγμή”, τρόπος του λέγειν. Θέλω να πω ότι μετά από κάνα δυο μήνες διαφωτιστικής δουλειάς συνειδητοποίησα σιγά σιγά μια νέα περιπλοκή, την πιο κρίσιμη, εκείνη που θα είχε τη μεγαλύτερη σημασία.

»Θα θυμάστε βέβαια –έτσι δεν είναι;– πώς, μετά από πολλή σκέψη, είχα καθορίσει τη μέθοδο της αναρχικής δράσης... Μια μέθοδο, ή αν θέλετε κάποιες μεθόδους, που με τη βοήθειά τους θα μπορούσε κανείς να καταστρέψει τους κοινωνικούς θεσμούς, δίχως να επηρεαστούν απ’ αυτό στο παραμικρό οι δομές της ελεύθερης κοινωνίας, δίχως να διακυβεύεται λοιπόν στο παραμικρό το κομμάτι εκείνο της ελευθερίας, που καταπιέζεται τώρα απ’ τους κοινωνικούς θεσμούς. Ήταν μια μέθοδος που περιείχε, όσο μπορούσε να γίνει κάτι τέτοιο, λίγη απ’ τη μελλοντική ελευθερία...

»Ωραία λοιπόν! Απ’ τη στιγμή που καθορίστηκε αυτό το κριτήριο, το ‘χα πάντα στο νου μου... Όμως καθώς κάναμε διαφώτιση –σας είπα πριν λίγο τότε γινόταν αυτό–

διαπίστωσα κάτι. Στην ομάδα προπαγάνδας –δεν ήμαστε πολλοί, περίπου σαράντα, μπορεί να κάνω και λάθος– ανακάλυψα το εξής: *είχε αναπτυχθεί μια τυραννία*».

«Είχε αναπτυχθεί μια τυραννία;... Τυραννία; Πώς στο καλό;»

«Ως εξής... κάποιον διέταζαν τους υπόλοιπους και τους καθοδηγούσαν κατά βούλησιν, κάποιον κυριαρχούσαν πάνω στους υπόλοιπους και τους υποχρέωναν να υπακούουν, κάποιον κατάφεραν να κάνουν με πανουργία και δόλο τους υπόλοιπους του χεριού τους. Δε θέλω να ισχυριστώ πως αυτό το γεγονός επηρέασε τίποτα σημαντικές υποθέσεις. Έτσι κι αλλιώς δεν είχαμε σημαντικές υποθέσεις. Είναι πάντως γεγονός πως το φαινόμενο αυτό παρουσιαζόταν ξανά και ξανά, και μάλιστα όχι μόνο σε σχέση με τη διαφωτιστική δουλειά, αλλά και σε εντελώς συνηθισμένα, καθημερινά πράγματα. Οι μεν έγιναν ασυνείδητα ηγέτες και οι δε έγιναν ασυνείδητα υποτελείς. Άλλοι έγιναν ηγέτες επειδή είχαν την εξουσία στα χέρια τους, κι άλλοι έγιναν με πονηριές. Αυτό φάνηκε ακόμη και στα πιο ασήμαντα πράγματα. Παράδειγμα: δυο νέοι πάνε παρέα στο δρόμο. Καθώς φτάνουν στο τέλος του δρόμου, ο ένας θέλει να προχωρήσει δεξιά κι ο άλλος αριστερά. Ο καθένας έχει το λόγο του ν’ ακολουθήσει τη δική του κατεύθυνση. Αλλά εκείνος που στρίβει αριστερά λέει στον άλλο: “Έλα από δω, μαζί μου!” κι ο άλλος απαντάει, δίχως να ‘χει κι άδικο: “Μα τι λες, αυτό δε γίνεται! Πρέπει να πάω από δω!” –για τον ένα ή τον άλλο λόγο... Στο τέλος, ενάντια στη θέληση και το συμφέρον του, στρίβει κι αυτός αριστερά. Αυτό γινόταν τότε με την πειθώ, τότε μετά από πιέσεις και τότε για κάποιον τυχαίο λό-

γο... πάντως ποτέ για λόγους λογικούς. Αυτός ο δεσποτισμός απ' τη μια και η υποταγή απ' την άλλη, στηρίζονταν σε κάτι πηγαίο, σε κάτι ενστικτώδες... Κι όπως στα απλά πράγματα, έτσι γινόταν και σ' όλες τις άλλες υποθέσεις, απ' τις πιο ασήμαντες ως και τις πιο σημαντικές... Μπορείτε να φανταστείτε πώς είχε η κατάσταση;»

«Απόλυτα. Πού στο διάολο βλέπετε όμως το παράξενο; Αυτό είναι το φυσικότερο πράγμα στον κόσμο!...»

«Ίσως! Κάντε μόνο λίγη υπομονή και θα δούμε! Σκεφτείτε όμως τώρα για λίγο ότι πρόκειται για το αντίθετο απ' αυτό που μας διδάσκει ο αναρχισμός. Συλλογιστείτε για λίγο ότι όλ' αυτά συνέβησαν σε μια μικρή ομάδα δίχως επιρροή και σημασία, μια ομάδα που δεν είχε μάθει να λύνει σοβαρά προβλήματα ή να εκτιμάει την κρισιμότητα μιας υπόθεσης. Και συλλογιστείτε ότι ήμαστε άνθρωποι που είχαν συναντηθεί με συγκεκριμένο στόχο να αγωνιστούν για την υπόθεση του αναρχισμού, μες στα πλαίσια του δυνατού... δηλαδή για να πολεμήσουν τους κοινωνικούς θεσμούς όσο καλύτερα μπορούσαν και να χτίσουν τη μελλοντική κοινωνία όσο καλύτερη μπορούσαν. Έχετε συγκρατήσει αυτά τα δύο σημεία;»

«Τα έχω συγκρατήσει».

«Όμως τι σημαίνει αυτό, παρακαλώ; Μια μικρή ομάδα ελκρινών ανθρώπων (επιμένω πως ήταν ελκρινείς!), που είχαν συναντηθεί κι ενωθεί με το συγκεκριμένο στόχο να αγωνιστούν για την υπόθεση της ελευθερίας, δεν είχαν, συγκεκριμένα και χειροπιαστά, να επιδείξουν τίποτ' άλλο από... τυραννία μέσα στις ίδιες τις γραμμές τους. Και συλλογιστείτε για λίγο περί τίνος είδους τυραννίας επρόκειτο. Δεν επρόκειτο για μια τυραννία που ήταν α-

ποτέλεσμα των κοινωνικών θεσμών. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να το συγχωρήσει κανείς, όσο κι αν ήταν κρίμα, όσο κι αν αυτό ήταν χειρότερο για μας απ' ό,τι για άλλους, αφού υποτίθεται πως εμείς θέλαμε να πολεμήσουμε αυτούς τους θεσμούς. Μην ξεχνάμε όμως ότι ζούσαμε μέσα σε μια κοινωνία που στηρίζεται σ' αυτούς, και δεν μπορούσε κανείς να φορτώσει αποκλειστικά σε μας ότι δεν καταφέραμε να ξεφύγουμε εντελώς απ' την επίδρασή τους. Δεν ήταν όμως αυτό το ζήτημα. Αυτοί που πρόσταζαν τους άλλους, που τους οδηγούσαν κατά βούλησιν, δεν το 'καναν με το χρήμα, τη δύναμη της θέσης ή κάποια ιδεατή αυθεντία που είχαν -όχι! αυτό προήλθε από μια δραστηριότητα που δεν είχε τίποτα κοινό με τους κοινωνικούς θεσμούς. Αυτό σημαίνει πως πέρα απ' τους κοινωνικούς θεσμούς τώρα είχαμε να κάνουμε και με μια καινούργια μορφή τυραννίας. Αυτή την τυραννική εξουσία την ασκούσαν άνθρωποι που κι οι ίδιοι καταπιέζονταν σε μεγάλο βαθμό απ' τους κοινωνικούς θεσμούς. Την ασκούσαν μάλιστα μες στις ίδιες μας τις γραμμές άνθρωποι, που είχαν δηλώσει την πρόθεσή τους να καταργήσουν την τυραννία και να φέρουν την ελευθερία.

»Για φανταστείτε το ίδιο πράγμα σε μια μεγαλύτερη ομάδα, με μεγαλύτερη επιρροή, που να την απασχολούν πολύ πιο σημαντικά ζητήματα και θεμελιωδέστερες αποφάσεις. Κι ας υποθέσουμε για λίγο ότι αυτή η ομάδα βάζει τα δυνατά της για να δημιουργηθεί μια ελεύθερη κοινωνία, όπως γινόταν και στη δική μας ομάδα. Πέστε μου τώρα αν διακρίνετε πίσω απ' αυτές τις ολέθριες επάλληλες τυραννίες τίποτε απ' τη μελλοντική κοινωνία, κάτι που να μοιάζει με ελεύθερη, ανθρώπινη κοινωνία...»

«Ναι, παράξενο είναι...»

«Είδατε; παράξενο... Και προσέξτε, υπήρξαν και κάτι πολύ παράξενα παράλληλα φαινόμενα... η τυραννία των βοηθών, για παράδειγμα...»

«Η ποια;»

«Η τυραννία των βοηθών. Υπήρξαν κάποιοι ανάμεσά μας που αντί να διατάζουν τους άλλους, αντί να τους εξουσιάζουν, αντίθετα, τους βοηθούσαν όσο μπορούσαν. Αυτό μοιάζει με αντίφαση, έτσι δεν είναι; Μέγα λάθος! Προέκυπτε απ' την ίδια κατάσταση. Δεν ήταν παρά η ίδια νεόκοπη τυραννία, η ίδια παράδοση των αναρχικών αρχών».

«Ε, λοιπόν, αυτό πια... και γιατί;»

«Αν βοηθήσεις κάποιον, σημαίνει ότι τον θεωρείς ανίκανο. Αν αυτός ο κάποιος δεν είναι ανίκανος, τότε ή τον κάνεις ανίκανο ή τον θεωρείς ανίκανο. Στην πρώτη περίπτωση πρόκειται για τυραννία και στη δεύτερη για περιφρόνηση. Στη μια περιορίζεις την ελευθερία του άλλου και στην άλλη ξεκινάς, τουλάχιστον ασυνείδητα, με το δεδομένο ότι ο άλλος είναι άξιος περιφρόνησης, δίχως υπόληψη ή κι ανίκανος για ελευθερία.

»Ας επιστρέψουμε όμως στο ερώτημά μας... Βλέπετε λοιπόν κι ο ίδιος πως εδώ έχουμε να κάνουμε με κάτι βαρυσήμαντο. Ίσως ν' αγωνιζόμασταν πράγματι για τη μελλοντική κοινωνία δίχως να μπορούμε και να 'μαστε σίγουροι ότι θα μας δέχονταν σ' αυτή μ' ευγνωμοσύνη, ίσως και με τον κίνδυνο πως δε θα εγκαθιδρυόταν ποτέ. Μπορεί όλα αυτά να 'ταν αλήθεια. Εκείνο όμως που δεν μπορούσα ν' αντέξω, ήταν το γεγονός ότι ενώ εργαζόμασταν για τη μελλοντική ελευθερία, το μόνο που καταφέραμε να δη-

μιουργήσουμε ήταν μια τυραννία, αυτή τη νεόκοπη τυραννία, μια τυραννική εξουσία που ασκούσαμε εμείς οι καταπιεσμένοι πάνω σ' εμάς τους καταπιεσμένους. Αυτό δεν μπορούσα να το ανεχτώ...

»Το γεγονός μ' έβαλε σε σκέψεις. Κάπου θα πρέπει να είχε γίνει λάθος, σύγχυση. Οι απόψεις μας ήταν εντάξει, η θεωρία μας πειστική, μήπως υπήρχε όμως κάποιο λάθος στη μέθοδό μας; Σίγουρα! Όμως πού στο διάολο ήταν το λάθος; Έσπαξα το κεφάλι μου, και παραλίγο να τρελαθώ. Όμως κάποια μέρα βρήκα απρόσμενα τη λύση, όπως συμβαίνει συνήθως σε τέτοιες περιπτώσεις. Ήταν η πιο σημαντική μέρα στην ιστορία της αναρχικής μου θεωρίας, ήταν η μέρα που ανακάλυψα την, ας την πούμε, τεχνική του αναρχισμού».

Με κοίταζε για λίγο, δίχως όμως να με βλέπει πραγματικά. Έπειτα συνέχισε στον ίδιο τόνο:

«Άρχισα λοιπόν να σκέφτομαι... Είχαμε να κάνουμε με μια καινοφανή τυραννία, με μια τυραννία που δεν ήταν αποτέλεσμα κοινωνικών θεσμών. Μα τότε από πού προερχόταν; Μήπως από φυσικές καταβολές; Αν ναι, τότε καληνύχτα ελεύθερη κοινωνία! Γιατί αν μια κοινωνία όπου εκφράζονται μόνο οι φυσικές καταβολές των ανθρώπων –εκείνες οι καταβολές με τις οποίες ερχόμαστε στον κόσμο, που είναι δοσμένες απ' τη φύση και κανείς δεν μπορεί να τους εναντιωθεί– αν μια τέτοια κοινωνία δεν είναι παρά μια σώρευση τυραννιών, τότε ποιος θα κουνήσει το δαχτυλάκι του για να βοηθήσει στην εγκαθίδρυσή της; Τυραννία στην τυραννία; –τότε ας μείνει κα-

λύτερα αυτή που έχουμε, που την έχουμε συνηθίσει και μοιραία μας ενοχλεί λιγότερο απ' ό,τι θα μας ενοχλούσε μια καινούργια, παρά τις τρομακτικές ραδιουργίες της φύσης –είναι εξίσου άσκοπο να ξεσηκώνεται κανείς εναντίον της, όσο και το να θέλει να υποκινήσει επανάσταση ενάντια στον αναπόφευκτο θάνατο ή ενάντια στην ταπεινή καταγωγή επειδή θα προτιμούσε, λέει, κάποια καλύτερη. Και σας έχω ήδη πει, βέβαια, ότι αν για οποιονδήποτε λόγο η ελεύθερη κοινωνία δεν ήταν πραγματοποιήσιμη, τότε θα ήταν προτιμότερο να συνεχίσει να υπάρχει η αστική, επειδή αυτή, αν εξαιρέσουμε την αναρχική κοινωνία, είναι φυσικότερη από οποιαδήποτε άλλη κοινωνία φανταστούμε. Αλλά η τυραννία που είχε αναπτυχθεί ανάμεσά μας ήταν πράγματι αποτέλεσμα των φυσικών καταβολών; Τι είναι τέλος πάντων οι φυσικές καταβολές; Είναι ο βαθμός ευφυΐας, φαντασίας, θέλησης με τον οποίο έρχεται κανείς στον κόσμο –αναφέρομαι στο πνεύμα, γιατί τα πράγματα είναι διαφορετικά αν αναφερόμαστε στις φυσιολογικές καταβολές. Ένας άνθρωπος λοιπόν που διατάζει κάποιον άλλο ανεξάρτητα απ' τους κοινωνικούς θεσμούς, το κάνει αναγκαστικά επειδή είναι ισχυρότερός του κατά τη μία ή την άλλη φυσική ιδιότητα. Κυριαρχεί επάνω του επειδή κάνει χρήση κάποιας φυσικής του ιδιότητας. Μένει το ερώτημα αν μια τέτοια χρήση των φυσικών ιδιοτήτων είναι δίκαιη, δηλαδή *φυσική*.

»Ποια θα ήταν όμως η φυσική χρήση των φυσικών ιδιοτήτων μας; Θα έπρεπε να εξυπηρετεί τις φυσικές επιδιώξεις της προσωπικότητάς μας. Θα ήταν φυσική επιδίωξη της προσωπικότητας να εξουσιάζει κανείς κάποιον άλλο; Θα μπορούσε, ναι θα μπορούσε να υπάρξει αυτή η περι-

πτωση κάτω από ορισμένες συνθήκες: αν αυτός ο κάποιος ήταν εχθρός. Βέβαια για έναν αναρχικό εχθρός είναι αυτός που αντιπροσωπεύει τους κοινωνικούς θεσμούς και την τυραννία τους, κι άλλος κανείς, γιατί όλοι οι άλλοι άνθρωποι είναι όμοιοί του, δηλαδή φυσικοί του σύντροφοι. Βλέπετε και μόνος σας ότι η μορφή τυραννίας που είχε αναπτυχθεί μέσα στις γραμμές μας δεν ήταν τέτοια, γιατί κατευθυνόταν ενάντια στους όμοιους μας, ενάντια σε φυσικούς συντρόφους κι επιπλέον ενάντια σ' ανθρώπους που ήταν κατά διπλή έννοια σύντροφοί μας, αφού είχαμε τα ίδια ιδανικά. Έβγαλα λοιπόν το συμπέρασμα πως η τυραννία αυτή δεν ήταν αποτέλεσμα ούτε των κοινωνικών θεσμών, αλλά ούτε και των φυσικών καταβολών, ήταν αποτέλεσμα λαθεμένης ανάπτυξης, διαστρέβλωσης των φυσικών καταβολών. Πώς έγινε όμως και φτάσαμε σ' αυτή τη διαστρέβλωση;

»Αιτία πρέπει να 'ναι ένας απ' τους ακόλουθους συσχετισμούς: είτε απ' το γεγονός ότι ο άνθρωπος είναι απ' τη φύση του σκάρτος, οπότε κι όλες οι φυσικές του καταβολές είναι *φύσει διεστραμμένες*, είτε από κάποια διαστρόφη, αποτέλεσμα της συνεχιζόμενης αποτελμάτωσης της ανθρωπότητας σ' έναν κόσμο κοινωνικών θεσμών, θεσμών που νομοτελειακά οδηγούν όλοι στην τυραννία και καθιστούν την πιο φυσική λειτουργία των πιο φυσικών καταβολών, προοδευτικά κι αντίθετα στη θέλησή μας, τυραννική. Ποιο απ' τα δυο ενδεχόμενα πλησιάζει περισσότερο την αλήθεια; Σ' αυτό είναι αδύνατο ν' απαντήσουμε με τρόπο ικανοποιητικό, αυστηρά λογικά δηλαδή κι επιστημονικά. Οι συλλογισμοί δε μας βοηθούν στη λύση τέτοιων προβλημάτων, κι αυτό γιατί το ζήτημα είναι ιστο-

ρικό, φιλοσοφικό κι εξαρτάται από την κατανόηση συγκεκριμένων γεγονότων. Ούτε η επιστήμη βοηθάει περισσότερο, γιατί όσο κι αν ανατρέξουμε στην Ιστορία, συναντάμε διαρκώς ανθρώπους που είναι αναγκασμένοι να ζουν σε κάποιο σύστημα κοινωνικής τυραννίας, συνεπώς συναντάμε διαρκώς εποχές που δε μας επιτρέπουν να εξετάσουμε πώς θα ζούσε ένας άνθρωπος κάτω από κανονικές και πέρα για πέρα φυσικές συνθήκες. Όμως όταν δεν έχουμε τη δυνατότητα να διαλευκάνουμε κάτι με βεβαιότητα, τότε είναι καλύτερο να στηριχτούμε στο πιο πιθανό, και το πιο πιθανό πρέπει να είναι το δεύτερο ενδεχόμενο. Είναι φυσικότερο να ξεκινήσει κανείς απ' την υπόθεση ότι η εξαιρετικά μακρόχρονη παραμονή της ανθρωπότητας μέσα σε κοινωνικούς θεσμούς που οδηγούν στην τυραννία είχε σαν αποτέλεσμα να έρχονται όλοι οι άνθρωποι με διεστραμμένες καταβολές στον κόσμο, έτσι που να ρέπει κανείς αυτόματα στην τυραννικότητα, ακόμη κι όταν ισχυρίζεται πως δεν είναι τύραννος..., απ' το να δεχτεί, αντίθετα, την υπόθεση ότι οι φυσικές ιδιότητες είναι φύσει διεστραμμένες, γιατί αυτό θα αποτελούσε κατά κάποιον τρόπο αντίφαση. Έτσι θα 'πρεπε όποιος βάζει το μυαλό του να δουλέψει, να επιλέξει τη δεύτερη υπόθεση· εγώ πάντως αυτή διάλεξα.

»Ας ξεκινήσουμε με δεδομένη την υπόθεση ότι με την παρούσα κοινωνική κατάσταση οι άνθρωποι –όσο καλόβουλες κι αν είναι οι προθέσεις τους, όσο κι αν είναι έτοιμοι να δοθούν ακόμη και μόνοι στον αγώνα για την ελευθερία, ενάντια στους κοινωνικούς θεσμούς– είναι αδιανόητο ότι θα οργανωθούν δίχως να δημιουργηθεί αυτόματα μια τυραννία, μια τυραννία νέου τύπου, πρόσθετη

σ' αυτήν που γέννησε τους κοινωνικούς θεσμούς, δίχως να καταστραφούν στην πράξη όλ' αυτά που επιδιώκονται στη θεωρία, δίχως να σταθούν, άθελά τους, τροχοπέδη στους σκοπούς που ήθελαν να προωθήσουν, δίχως να τους επηρεάσουν αισθητά. Τι έπρεπε να γίνει, λοιπόν;... Είναι απλό... Έπρεπε να δουλέψουμε για τον ίδιο δέβαιο στόχο, αλλά χωριστά».

«Χωριστά;»

«Φυσικά. Μα δεν μπορέσατε να παρακολουθήσετε τα επιχειρήματά μου;»

«Πώς, πώς!»

«Και δε βρίσκετε το τελικό συμπέρασμα συνεπές; Μα είναι ολοφάνερο!»

«Πώς, πώς! Μόνο που δεν καταλαβαίνω πώς εσείς...»

«Θα σας εξηγήσω αμέσως... Σας είπα: να συνεχίσουμε να δουλεύουμε με τον ίδιο στόχο, αλλά χωριστά. Αν στοχεύαμε όλοι στον ίδιο αναρχικό στόχο, ο καθένας μας θα μπορούσε να συνεισφέρει με τον τρόπο και τον κόπο του στην καταστροφή των κοινωνικών θεσμών και το χτίσιμο της μελλοντικής, ελεύθερης κοινωνίας. Χωρισμένοι ήταν αδύνατο να διατρέξουμε τον κίνδυνο να δημιουργήσουμε μια πρόσθετη τυραννία. Κι αφού κανείς δε θα μπορούσε να ελέγξει τον άλλον, δε θα μπορούσε ούτε και να κυριαρχήσει επάνω του και να περιορίσει την ελευθερία του, ούτε να τον βοηθήσει ή να τον υποτάξει.

»Δουλεύοντας έτσι, δηλαδή χωριστά, με κοινό αναρχικό στόχο, θα είχαμε δύο πλεονεκτήματα –οι δυνάμεις μας μένουν ενωμένες και αποσοβείται ο κίνδυνος μιας πρόσθετης τυραννίας. Παραμένουμε ενωμένοι επειδή συνδεόμαστε μεταξύ μας ηθικά κι επειδή δουλεύουμε με τα

ίδια μέσα για τον ίδιο στόχο. Παραμένουμε αναρχικοί επειδή ο καθένας μας θα παλεύει για την ελεύθερη κοινωνία· όμως δε θα είμαστε πια –θεληματικά ή άθελά μας– προδότες της υπόθεσής μας, δε θα μπορούσαμε καν να γίνουμε πια προδότες, αφού θα κινούμαστε στα πλαίσια της ατομικής αναρχικής δράσης κι έξω απ' την επιβλαβή επιρροή των κοινωνικών θεσμών, δραστηριοποιώντας δηλαδή τις κληρονομικές καταβολές που μας έδωσε η φύση.

»Είναι αυτονόητο ότι μια τακτική μπορεί να εφαρμοστεί μόνο κατά την περίοδο που έχω ονομάσει *περίοδο προετοιμασίας* της κοινωνικής επανάστασης. Αφού πρώτα σπάσει η αστική άμυνα κι ολόκληρη η κοινωνία βρεθεί σε μια κατάσταση όπου να μην μπορεί παρά να αποδεχτεί την αναρχική διδασκαλία, όταν θα είναι όλα έτοιμα για να γίνει η κοινωνική επανάσταση, το τελικό χτύπημα, μόνο τότε θα είναι αδύνατο να δράσει ο καθένας χωριστά. Τότε όμως ήδη θα υπάρχει δύναμη η ελεύθερη κοινωνία, και η κατάσταση θα είναι διαφορετική. Η τακτική που υπαινίσσομαι, αναφέρεται φυσικά μόνο στην αναρχική δράση εναντίον της αστικής κοινωνίας που είχε ν' αντιμετωπίσει η ομάδα μου.

»Είχε βρεθεί λοιπόν –επιτέλους!– η αληθινή αναρχική μέθοδος. Όχι μόνο δεν αξίζαμε τίποτα ενωμένοι, αλλά και καταπιέξαμε ο ένας τον άλλον, εμποδίζαμε τους εαυτούς μας στην πραγμάτωση των θεωριών μας. Χωρισμένοι θα καταφέραμε βέβαια λιγότερα, αλλά τουλάχιστον δε θα εμποδίζαμε τους εαυτούς μας και δε θα δημιουργούσαμε νέες τυραννίες. Μπορεί να ήταν λίγα, θα τα καταφέραμε όμως δίχως ζημιές κι απώλειες. Απ' τη στιγμή που θα δουλεύαμε χωριστά, θα μαθαίναμε να έχουμε με-

γαλύτερη εμπιστοσύνη στον εαυτό μας και να μην εμποδίζουμε ο ένας τον άλλον, θα μαθαίναμε να είμαστε πιο ελεύθεροι κι έτσι θα προετοιμάζαμε τους εαυτούς μας και –με το παράδειγμά μας– τους άλλους για το μέλλον.

»Ήμουν πολύ χαρούμενος γι' αυτή την ανακάλυψη. Έτρεξα αμέσως στους συντρόφους μου για να τους την ανακοινώσω. Ήταν μια απ' τις λίγες φορές στη ζωή μου που φέρθηκα τόσο ηλίθια. Φανταστείτε, ήμουν τόσο περήφανος για την ανακάλυψή μου, που περίμενα πως θα συμφωνούσαν μαζί μου».

«Δε συμφώνησαν βέβαια...»

«Διαφώνησαν, διαφώνησαν όλοι, αγαπητέ! Κάποιοι εντονότερα, κάποιοι ηπιότερα, αλλά όλοι άρχισαν τις διαμαρτυρίες!... Αποκλείεται!... Δεν είναι δυνατόν!... Όμως κανείς τους δεν μπορούσε να πει τι θα ήταν δυνατόν ή τι θα έπρεπε να είναι δυνατόν. Επιχειρηματολογούσα με τις ώρες και για απάντηση στα επιχειρήματά μου έπαιρνα κενές φράσεις, σκουπίδια, πράγματα σαν αυτά που λένε οι υπουργοί στη βουλή όταν δεν έχουν τι να πουν... Τότε ήταν που κατάλαβα τι δειλά ζωτόδολα είχα γύρω μου! Μου είχαν επιτέλους δείξει το πραγματικό τους πρόσωπο. Αυτή η αγέλη ήταν γεννημένη για τη κλαβιά. Ήθελαν να 'ναι αναρχικοί σε βάρος άλλων. Ήθελαν την ελευθερία μόνο αν τους την πρόσφεραν οι άλλοι, μόνο αν τους την απένειμαν όπως απονέμει ένας βασιλιάς κάποιον τίτλο! Όλοι σχεδόν έτσι είναι! Λακέδες πρώτου βαθμού!»

«Φαντάζομαι πόσο θα εξοργιστήκατε».

«Φυσικά κι εξοργίστηκα! Έγινα έξαλλος, ξεσηκώθηκα, χτυπούσα τα πόδια μου στο πάτωμα. Λίγο έλειψε να πια-

στώ με μερικούς στα χέρια. Τελικά τους εγκατέλειψα. Αποσύρθηκα. Δεν μπορείτε να φανταστείτε πόσο σιχαινόμουν αυτή τη στάνη. Λίγο έλειψε ν' απορρίψω και τον αναρχισμό. Ήμουν στο παραπέντε να μην ξανασχοληθώ μ' όλα αυτά. Μετά από μερικές μέρες συνήλθα. Σκέφτηκα πως το αναρχικό ιδεώδες είναι πολύ πιο σημαντικό απ' αυτόν τον καθγά. Αν αυτοί δεν ήθελαν να γίνουν αναρχικοί, ήθελα όμως εγώ. Μπορεί εκείνοι απλώς να πόνταραν στον αναρχισμό, εγώ όμως δεν μπορούσα να αρκεστώ σε παιχνίδια. Αν αυτοί δεν μπορούσαν ν' αγωνιστούν παρά μόνο κολλώντας ο ένας πάνω στον άλλον κι αντιγράφοντας την τυραννία που σκόπευαν να πολεμήσουν, ας συνέχιζαν έτσι αφού δεν τους έκοβε παραπέρα. Πάντως εγώ δε θα γινόμουν αστός για έναν τόσο ασήμαντο λόγο.

»Στον αληθινό αναρχισμό πρέπει ν' αγωνιστεί ο καθένας για την ελευθερία και να πολεμήσει τους κοινωνικούς θεσμούς με τις δικές τους δυνάμεις, αυτό ήταν πια δεδομένο. Θ' αγωνιζόμουν λοιπόν για την ελευθερία και θα πολεμούσα τους κοινωνικούς θεσμούς με τις δικές μου δυνάμεις, έστω κι αν κανείς δεν ήταν έτοιμος να μ' ακολουθήσει στον αληθινό αναρχικό δρόμο. Θα προχωρούσα λοιπόν μόνος, με τα δικά μου μέσα, με τη δική μου π' στη ενάντια στους κοινωνικούς θεσμούς, δίχως την πνευματική συμπαράσταση εκείνων που κάποτε ήταν σύντροφοί μου. Δε θέλω να πω πως μ' αυτό τον τρόπο έκανα καμιά γενναία κίνηση· ούτε καν ηρωική δεν ήταν. Ήταν μια απλή φυσική κίνηση. Αν έπρεπε ν' ακολουθεί ο καθένας μας πάντα χωριστά το δρόμο του, τότε δε χρειαζόμουν κανέναν. Μου αρκούσαν τα ιδανικά μου. Αφού εξέ-

τασα λοιπόν τις βασικές αρχές και τις περιστάσεις, αποφάσισα να πολεμήσω μόνος μου τους κοινωνικούς θεσμούς».

Σταμάτησε για λίγη ώρα τον ορμητικό του λόγο, που 'χε γίνει πολύ έντονος στο μεταξύ. Ύστερα συνέχισε με ήρεμη φωνή.

«Σκέφτηκα πως ανάμεσα σ' εμένα και τους κοινωνικούς θεσμούς επικρατούσε κατάσταση πολέμου. Ωραία λοιπόν! Τι θα μπορούσα να κάνω ενάντια σ' αυτούς τους κοινωνικούς θεσμούς; Προχωρώ βέβαια μόνος μου για να μη συμβάλω στην ανάπτυξη κάποιας τυραννίας. Ποια θα ήταν η δική μου συμβολή στην προετοιμασία της κοινωνικής επανάστασης, στην προετοιμασία της ανθρωπότητας για την ελεύθερη κοινωνία; Έπρεπε να διαλέξω μια απ' τις δυο μεθόδους, μια απ' τις δυο μεθόδους που υπάρχουν, εκτός πια κι αν μπορούσα να χρησιμοποιήσω και τις δύο. Οι δύο αυτές μέθοδοι είναι η έμμεση δράση, η διαφωτιστική δουλειά δηλαδή, και η κάθε μορφής άμεση δράση.

»Πρώτη εξέτασα την έμμεση δράση, τη διαφωτιστική δουλειά δηλαδή. Τι διαφωτιστική δουλειά θα μπορούσα όμως να κάνω μόνος μου, αν εξαιρέσουμε το διαφωτισμό που κάνει κανείς μιλώντας με τον έναν ή τον άλλον πρώτο τυχόντα. Εμένα μ' ένοιαζε να ξέρω αν ο δρόμος που είχα ανοίξει για να γίνω αποτελεσματικός αναρχικός, για να έχει η δράση μου χειροπιαστά αποτελέσματα, ήταν η έμ-

μεση δράση. Σύντομα διαπίστωσα πως δεν ήταν. Ούτε ρήτορας είμαι, ούτε συγγραφέας. Θα μπορούσα βέβαια να πω στον εαυτό μου πως, αν χρειαστεί, μπορώ να μιλήσω δημόσια ή να γράψω και κάποιο άρθρο για εφημερίδα. Εκείνο όμως που μ' ενδιέφερε, ήταν μήπως ο φυσικός μου χαρακτήρας όριζε πως στα πλαίσια της έμμεσης δράσης θα 'πρεπε να ειδικευτώ σ' ένα απ' τα δύο ή και στα δύο, ώστε να έχω, υπηρετώντας το αναρχικό ιδεώδες, πιο χειροπιαστά αποτελέσματα, απ' ό,τι αν διοχέτευα τις δυνάμεις μου κάπου αλλού. Η δράση φέρνει όμως πάντα περισσότερα αποτελέσματα απ' ό,τι η διαφωτιστική δουλειά, εκτός κι αν ο χαρακτήρας κάποιου είναι τέτοιος, που τον ωθεί στο διαφωτισμό, σαν τους μεγάλους ρήτορες που είναι ικανοί να ενθουσιάζουν και να παρασύρουν τις μάζες, ή τους μεγάλους συγγραφείς που ξέρουν να γοητεύουν και να πείθουν το κοινό με τα βιβλία τους. Δε θεωρώ τον εαυτό μου φαντασμένο, όμως ακόμη κι αν ήμουν, δεν ανήκω σ' εκείνους που νομίζουν πως έχουν κάποιες ικανότητες, δίχως να τις έχουν. Κι όπως σας έχω ήδη πει, τίποτα δε μ' έπειθε πως είμαι ρήτορας ή συγγραφέας. Γι' αυτό το λόγο εγκατέλειψα την ιδέα της έμμεσης δράσης, αφού δεν ήταν για μένα ο πιο πρόσφορος δρόμος αναρχικής δραστηριότητας. Έτσι αποφάσισα, διά της εις άτοπον απαγωγής, να επιλέξω την άμεση δράση, να διοχετεύσω δηλαδή τις δυνάμεις μου στην πρακτική, στην πραγματική ζωή. Εκείνο που απαιτούσε η κατάσταση δεν ήταν εξυπνάδα, αλλά δράση. Ωραία λοιπόν! Θα ακολουθούσα αυτόν το δρόμο.

»Τώρα έπρεπε να εφαρμόσω στην πρακτική ζωή τη θεμελιώδη μέθοδο αναρχικής δράσης, που σας έχω ήδη πα-

ρουσιάζει και λέει πως πρέπει να πολεμηθούν οι κοινωνικοί θεσμοί δίχως να δημιουργηθεί καινούργια τυραννία, κι αν γίνεται, να δημιουργηθεί και κάτι που να προοιωνίζει τη μελλοντική ελευθερία. Όμως πώς στο διάολο να γίνει κατι τέτοιο στην πράξη;

»Τι σημαίνει άραγε να αγωνίζεται κανείς στην πράξη; Να αγωνίζεται κανείς στην πράξη σημαίνει πόλεμος, ή τουλάχιστον κάποιος πόλεμος. Και πώς πολεμάει κανείς τους κοινωνικούς θεσμούς; Αλλά και γενικά, πώς πολεμάει κανείς; Πώς νικάει κανείς τον εχθρό σ' έναν πόλεμο; Μ' έναν απ' τους ακόλουθους δύο τρόπους: ή τον σκοτώνει, δηλαδή τον καταστρέφει, ή τον αιχμαλωτίζει, τον υποτάσσει και τον καταδικάζει σε αδράνεια. Δεν ήμουν σε θέση να καταστρέψω τους κοινωνικούς θεσμούς, γιατί τους κοινωνικούς θεσμούς μόνο μια κοινωνική επανάσταση θα μπορούσε να τους καταστρέψει. Μέχρι τότε μπορεί δέβαια να τους αποδυναμώσει κανείς, ώστε στο τέλος να εξαρτώνται μόνο από μια λεπτή κλωστή· δε θα καταστρέφονταν όμως, παρά μόνο με την εγκαθίδρυση της ελεύθερης κοινωνίας και την ουσιαστική πτώση της αστικής κοινωνίας. Το περισσότερο που θα μπορούσα να προσφέρω εγώ απ' αυτή τη σκοπιά θα ήταν να καταστρέψω το ένα ή το άλλο μέλος εκείνων των τάξεων, απ' όπου προέρχονται οι εκπρόσωποι της αστικής κοινωνίας, και μάλιστα εννοώ αυτό το καταστρέφω με τη φυσική έννοια του σκοτώνω. Εξέτασα αυτή την περίπτωση και διαπίστωσα πως θα ήταν ηλιθιότητα. Ας υποθέσουμε ότι σκοτώνω έναν, δύο ή και μια ντουζίνα εκπροσώπους των κοινωνικών θεσμών... Και το αποτέλεσμα; Μήπως μ' αυτό θα 'δγαιναν αποδυναμωμένοι οι κοινωνικοί θεσμοί; Όχι. Οι κοινωνικοί θε-

σμοί δεν έχουν καμιά σχέση με την πολιτική κατάσταση, που εξαρτάται από ένα μικρό αριθμό ανθρώπων ή μερικές φορές κι από έναν και μόνο άνθρωπο. Το κακό των κοινωνικών θεσμών είναι οι ίδιοι ως ολότητα κι όχι τα άτομα που τους εκπροσωπούν, αν εξαιρέσει κανείς το γεγονός ότι τους εκπροσωπούν. Πέρα απ' αυτό, μια κοινωνικής φύσεως απόπειρα δολοφονίας προξενεί πάντα κάποια αντίδραση. Όχι μόνο μένουν όλα όπως ήταν, αλλά μερικές φορές τα πράγματα γίνονται και χειρότερα από πάνω. Και φανταστείτε για λίγο να μ' έπιαναν τη στιγμή της απόπειρας, πράγμα που δεν είναι απίθανο, να μ' έπιαναν και να με εξουδετέρωναν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο. Και φανταστείτε να είχα σκοτώσει καμιά ντουζίνα καπιταλιστές. Τι θα 'δγαινε στο τέλος; Με την εξουδετέρωσή μου, ακόμη κι αν δεν κατέληγα νεκρός αλλ' απλώς στη φυλακή ή στην εξορία, η αναρχική υπόθεση θα έχανε ένα αγωνιζόμενο μέλος της. Οι δώδεκα καπιταλιστές αντίθετα που θα είχα εξοντώσει, δε θα ήταν δώδεκα μέλη που έχασε η αστική κοινωνία, γιατί τα μέλη απ' τα οποία συντίθεται η αστική κοινωνία δεν είναι αγωνιζόμενα αλλά μόνο παθητικά μέλη, αφού ο "αγώνας" δεν ξεκινάει δέβαια απ' τα μέλη της αστικής κοινωνίας, αλλά απ' την ολότητα των κοινωνικών θεσμών στους οποίους αυτή στηρίζεται. Μόνο που οι κοινωνικοί θεσμοί δεν είναι άτομα, για να τους πυροβολήσει κανείς... Καταλαβαίνετε; Δε θα ήμουν ένας στρατιώτης που σκότωσε δώδεκα στρατιώτες του αντίπαλου στρατού, αλλά απλώς ένας στρατιώτης που σκότωσε δώδεκα πολίτες απ' το έθνος του αντίπαλου στρατού. Αυτό δε θα 'ταν τίποτ' άλλο από μια ηλίθια σφαγή, μια και μ' αυτόν τον τρόπο δε θα εξουδετερωνόταν κανένας αγωνι-

στής. Συνεπώς δεν έπρεπε καν να σκέφτομαι να καταστρέψω όλους ή ένα μέρος των κοινωνικών θεσμών. Έπρεπε να τους υποτάξω, να τους νικήσω υποτάσσοντάς τους και να τους καταδικάσω έτσι σε αδράνεια».

Έστρεψε ξάφνου το δείκτη του δεξιού χεριού του πάνω μου.

«Κι έτσι ακριβώς έγινε!»

Ξαναμάζεψε το χέρι και συνέχισε.

«Έπρεπε να μάθω ποιος ήταν ο μεγαλύτερος και σημαντικότερος θεσμός. Προτιμούσα να μετρήσω σ' αυτόν τη δύναμή μου παρά σε κάποιον άλλο, ήθελα να τον υποτάξω και να τον καταδικάσω σε αδράνεια. Ο σημαντικότερος θεσμός της εποχής μας τυχαίνει να είναι το χρήμα. Πώς να υποτάξει όμως κανείς το χρήμα ή, για να το πούμε καλύτερα, πώς να υποτάξει κανείς την εξουσία και την τυραννία του χρήματος; Εγώ θα το 'κανα ελευθερώνοντάς με από την επιρροή του, από την εξουσία του, νικώντας λοιπόν την επιρροή του και καταδικάζοντάς το, σε σχέση με το άτομό μου, σε αδράνεια. Σε σχέση με το άτομό μου, καταλάβατε; Εγώ ήμουν που το πολεμούσα, κι αν το καταδίκαια σε αδράνεια σε σχέση με τους άλλους, αν δε το 'χα απλώς υποτάξει αλλά και καταστρέψει, τότε θα είχα θέσει τέλος στο θεσμό του χρήματος. Όμως σας έχω ήδη αποδείξει πως ένας κοινωνικός θεσμός δεν μπορεί να "καταστραφεί", παρά μόνο από μια κοινωνική επανάσταση που θα παρέσυρε στην πορεία της τόσο αυτόν, όσο

και τους άλλους θεσμούς μες στη δίνη της καταρρέουσας αστικής κοινωνίας.

»Πώς θα νικούσα όμως την εξουσία του χρήματος; Η ευκολότερη λύση θα ήταν να αποσυρθώ απ' τη σφαίρα επιρροής του, απ' τον πολιτισμό δηλαδή, να πηγαίνα στην εξοχή, να έτρωγα ρίζες και να 'πινα νερό απ' τις πηγές, να κυκλοφορούσα γυμνός και να ζούσα σαν ζώο. Αλλά ακόμη κι αν το 'κανα αυτό δίχως να συναντήσω δυσκολίες, δε θα 'χα όμως πολεμήσει έτσι κανέναν κοινωνικό θεσμό, δε θα 'χα πολεμήσει καν, θα το είχα βάλει στα πόδια. Είναι φυσικό ότι όποιος κρύβεται από μια μάχη, δεν μπορεί να τη χάσει. Όμως είναι ηθικά ηττημένος επειδή δεν πολέμησε. Έπρεπε λοιπόν να βρω άλλον τρόπο δράσης – αυτό που χρειαζόμουν ήταν μια μέθοδος αγώνα κι όχι φυγής. Πώς να νικήσει και να υποτάξει κανείς το χρήμα; Πώς να ξεφύγει απ' την επιρροή και την τυραννία του δίχως να χάσει το δρόμο του; Η μόνη μέθοδος είναι – να το αποκτήσεις, να αποκτήσεις τόσο μεγάλα ποσά, που να μην είναι πια αισθητή η επιρροή του. Μόλις συνειδητοποίησα, μ' όλη τη δύναμη της αναρχικής μου πίστης και με τη λογική της οξύτατης σκέψης μου αυτό το γεγονός, τότε προχώρησα, αγαπητέ μου φίλε, στην τωρινή φάση – στη φάση της εμπορικής και τραπεζικής αναρχικής δράσης μου».

Σώπασε για μια στιγμή, πολεμώντας να γίνει κύριος της ταραχής που του 'χε φέρει σιγά σιγά ο ενθουσιασμός για όσα του 'λεγε. Μετά συνέχισε, με την ίδια ζωντάνια, την αφήγησή του.

«Τώρα θυμηθείτε, παρακαλώ, τις δύο λογικές δυσκολίες: σας είχα μιλήσει για κείνες που μου 'χαν σταθεί εμπόδιο απ' την αρχή της συνειδητής αναρχικής καριέρας μου... Θυμηθείτε επίσης ότι σας είχα πει πως τότε τις είχα ξεπεράσει τεχνητά, δηλαδή με τη βοήθεια των συναισθημάτων αντί της λογικής! Είχατε μάλιστα επισημάνει, με το δικίο σας, πως δεν τις είχα ξεπεράσει λογικά...»

«Μάλιστα, θυμάμαι».

«Θα θυμόσαστε επίσης πως τις ξεπέρασα αργότερα, όταν βρήκα επιτέλους την αληθινή αναρχική μέθοδο, και επιπλέον, ταυτόχρονα και λογικά».

«Ναι».

«Προσέξτε, αυτό έγινε ως εξής! Οι δυσκολίες ήταν οι ακόλουθες: είναι *αφύσικο* ν' αγωνίζεται κανείς για κάτι, όποιο και να 'ναι αυτό το κάτι, δίχως να περιμένει κάποια *φυσική*, ιδιοτελή αποζημίωση, και είναι *φυσικό* να ξοδεύει τις δυνάμεις του για κάποιο στόχο, ακόμη κι αν δεν έχει την ικανοποίηση να γνωρίζει *αν αυτός ο στόχος είναι εφικτός*. Αυτές ήταν οι δύο δυσκολίες. Δέστε τώρα πώς τις ξεπέρασα με την αναρχική μέθοδο εργασίας, που ήταν το αποτέλεσμα των συλλογισμών μου κι είχα δέχτεί ως τη μόνη αληθινή... Αυτή η μέθοδος έχει στόχο να με κάνει πλούσιο, να μου δώσει δηλαδή μια ιδιοτελή αποζημίωση. Αυτή η μέθοδος αποβλέπει στην απελευθέρωσή μου, αν δηλαδή νικήσω την εξουσία του χρήματος, αν λυτρωθώ απ' το χρήμα, τότε *γίνομαι ελεύθερος*. Είναι αυτονόητο πως αυτή την ελευθερία την αποκτώ μόνο εγώ, γιατί, όπως έχω ήδη αποδείξει, μόνο με την καταστροφή των κοινωνικών θεσμών μπορεί να έρθει η ελευθερία για όλους, μόνο με μια κοινωνική επανάσταση, κι εγώ μόνος μου δεν

μπορώ να κάνω καμιά κοινωνική επανάσταση. Πιο συγκεκριμένα: θέλω να γίνω ελεύθερος και γίνομαι ελεύθερος, αποκτώ εκείνη την ελευθερία που μπορώ ν' αποκτήσω, εφόσον δε γίνεται ν' αποκτήσω εκείνα που δεν είναι δυνατό να αποκτήσω... Δέστε: ακόμη κι αν ξεχάσουμε για λίγο εκείνους τους συλλογισμούς που δείχνουν πως η αναρχική μέθοδος είναι η μόνη αληθινή, εντούτοις είναι γεγονός ότι με τη βοήθειά της ξεπερνιούνται αυτόματα οι λογικές δυσκολίες που θα εμπόδιζαν ενδεχομένως κάποιον στην αναρχική του δράση, μια ακόμη απόδειξη πως είναι η σωστή.

»Ακολούθησα λοιπόν αυτή τη μέθοδο. Βάλθηκα να υποτάξω το θεσμό του χρήματος πλουτίζοντας. Τα κατάφερα. Χρειάστηκε κάποιος χρόνος επειδή ο αγώνας ήταν σκληρός, όμως τα κατάφερα. Δε θα σας κουράσω με αναφορές στην περασμένη και στην τωρινή μου δράση στο χώρο των εμπορικών και τραπεζικών επιχειρήσεων. Ίσως να 'χαν βέβαια κάποιο ενδιαφέρον, ειδικά αν συλλογιστώ κάποιες συγκεκριμένες στιγμές, αλλά δεν έχουν άμεση σχέση με το θέμα μας. Δούλεψα, αγωνίστηκα, κέρδισα χρήματα, δούλεψα κι άλλο, αγωνίστηκα κι άλλο, κέρδισα κι άλλα χρήματα· στο τέλος κέρδισα πάρα πολλά χρήματα. Στις μεθόδους δε στάθηκα επιλεκτικός, παραδέχομαι χωρίς ενδοιασμούς πως χρησιμοποίησα κάθε μέσο, τοκογλυφικές εκποιήσεις, εμπορικές κομπίνες, ακόμα και αθέμιτο ανταγωνισμό. Και λοιπόν; Εδώ πολέμουσα τους κοινωνικούς, τους ανήθικους, τους κατεξοχήν αφύσικους θεσμούς, και θα καθόμουν να ξεετάζω και τις μεθόδους; Αγωνιζόμουν για την ελευθερία, και θα καθόμουν να ξεετάζω και τα όπλα που θα χρησιμοποιούσα για να πολεμή-

σω την τυραννία;! Ο βλάκας αναρχικός που ρίχνει δόμβες και πυροβολισμούς ξέρει πολύ καλά ότι σκοτώνει, και το ίδιο καλά ξέρει πώς η θεωρία του αποκλείει τη θανατική ποινή. Επιτίθεται σε κάτι ανήθικο μ' ένα έγκλημα, επειδή νομίζει πως αξίζει τον κόπο ένα έγκλημα, προκειμένου να το καταστρέψει. Η μέθοδος αυτή είναι ηλίθια, διότι, όπως απέδειξα, είναι αποπροσανατολιστική και φέρνει το αντίθετο αποτέλεσμα από εκείνο που επιδιώκει η *αναρχική δράση*, άσχετα αν από ηθική σκοπιά μπορεί να είναι και ιδιοφυής. Εγώ είχα μια σίγουρη μέθοδο και χρησιμοποίησα όλα τα δίκαια μέσα για να πλουτίσω ως αναρχικός. Σήμερα έχω πια πραγματοποιήσει το συγκεκριμένο όνειρο κάθε πρακτικού και λογικού αναρχικού. Είμαι ελεύθερος. Κάνω, στα πλαίσια φυσικά του δυνατού, ό,τι θέλω. Εκείνο που ζητούσα ως αναρχικός ήταν η ελευθερία: ωραία, τώρα έχω ελευθερία, όση ελευθερία μπορεί να 'χει κανείς στην ατελή κοινωνία μας. Ήθελα να πολεμήσω τους κοινωνικούς θεσμούς, κι όχι μόνο τους πολέμησησα αλλά και τους νίκησα!»

«Μια στιγμή, μια στιγμή! Περιμένετε! Καλά κι ωραία όλ' αυτά, όμως παραβλέψατε κάτι. Ξεκινήσατε τη δράση σας, όπως είπατε και μόνος σας, όχι μόνο για να είστε ελεύθερος αλλά και για να *αποφύγετε την τυραννία*. Φέρατε όμως τυραννία. Εσείς ο τοκογλύφος, ο τραπεζίτης, ο αδίστακτος έμπορος—συγχωρέστε με, αλλά αυτό είσαστε—εσείς φέρατε τυραννία. Φέρατε ακριβώς τόση τυραννία, όση κι οποιοσδήποτε εκπρόσωπος των κοινωνικών θεσμών που προφασίζόσασταν ότι πολεμούσατε».

«Όχι, όχι, καλέ μου φίλε, εδώ κάνετε κάποιο λάθος. Εγώ δεν έφερα καμιά τυραννία. Η τυραννία που ίσως να

προέκυψε από την αγωνιστική μου δράση κατά των κοινωνικών θεσμών δεν είναι δική μου, δεν τη δημιούργησα εγώ. Κρύβεται μες στους ίδιους τους κοινωνικούς θεσμούς, κι εγώ δεν την ενίσχυσα στο παραμικρό. Αυτή η τυραννία είναι η *τυραννία των ιδίων των κοινωνικών θεσμών*, κι εγώ ούτε μπορούσα βέβαια αλλά ούτε και ήθελα να καταστρέψω τους κοινωνικούς θεσμούς. Το επαναλαμβάνω για εκατοστή φορά: μόνο μια κοινωνική επανάσταση μπορεί να καταστρέψει τους κοινωνικούς θεσμούς. Μια τέλεια αναρχική δραστηριότητα σαν τη δική μου, το πολύ να υποτάξει τους κοινωνικούς θεσμούς, και μάλιστα μόνο στο βαθμό που ένας αναρχικός κάνει τη μέθοδο πράξη, αφού αυτή η μέθοδος δεν επιτρέπει την υποταγή των θεσμών σε μεγαλύτερη έκταση. Το πρόβλημα δεν είναι να μη φέρουμε τυραννία, αλλά να μη φέρουμε κάποια *πρόσθετη τυραννία, εκεί που πριν δεν είχαμε καμιά*. Οι αναρχικοί που δρουν από κοινού και αλληλοεπηρεάζονται, γεννούν, όπως σας έχω ήδη πει, μια τυραννία *μεταξύ τους*, πέρα κι έξω απ' τους κοινωνικούς θεσμούς: αυτήν εννοώ όταν λέω πρόσθετη τυραννία, κάτι που εγώ δεν έκανα. Δε θα μπορούσα καν να συμβάλω σε κάτι τέτοιο, *λόγω των βασικών όρων της μεθόδου μου*. Όχι, αγαπητέ μου, εγώ έφερα την ελευθερία. Εγώ απελευθέρωσα *κάποιον*. Απελευθέρωσα εμένα. Κι αυτό επειδή η μέθοδός μου, η μόνη αληθινή αναρχική μέθοδος, όπως σας έχω αποδείξει, δε μου επέτρεπε να ελευθερώσω άλλους. Απελευθέρωσα εκείνον που μπορούσα ν' απελευθερώσω».

«Εντάξει... σύμφωνοι... Όμως κοιτάξτε, με τέτοια επιχειρήματα θα 'φτανε κανείς να υποστηρίξει ότι κανέναν εκπρόσωπο των κοινωνικών θεσμών δεν ασκεί τυραννία».

«Πολύ σωστά! Η τυραννία προέρχεται απ' τους θεσμούς κι όχι απ' τους ανθρώπους που τους εκπροσωπούν. Μπορούμε να πούμε πως οι τελευταίοι είναι το εργαλείο που χρησιμοποιούν οι θεσμοί για να ασκήσουν την τυραννία τους, έτσι όπως και το μαχαίρι μπορεί να γίνει το εργαλείο ενός δολοφόνου. Και δε θα μου πείτε βέβαια πως θα ξεφορτωνόμασταν τους δολοφόνους αν ξεφορτωνόμασταν τα μαχαίρια. Κοιτάξτε... ας πούμε πως καταστρέφετε όλους τους καπιταλιστές του κόσμου, μήπως θα καταστρέψατε μ' αυτόν τον τρόπο και το κεφάλαιο; Τη επόμενη μέρα το κεφάλαιο θα ήταν στα χέρια άλλων και θα ασκούσε μ' αυτούς την τυραννία του. Αν δεν καταστρέφατε τους καπιταλιστές αλλά το κεφάλαιο, τότε πόσοι καπιταλιστές θα έμεναν;... Λοιπόν;»

«Ναι, σ' αυτό έχετε δίκιο».

«Αν μου καταλόγιζαν ευθύνες, το περισσότερο που θα μπορούσαν να πουν, θα ήταν πως ενίσχυσα λίγο—μόνο λίγο όμως—την τυραννία των κοινωνικών θεσμών. Αλλ' αυτό το επιχείρημα είναι παράλογο, αφού η τυραννία, όπως σας έχω ήδη πει, που έπρεπε να αποφύγω, και την απέφυγα, είναι εντελώς διαφορετική. Υπάρχει κι άλλο ένα αδύνατο σημείο σ' αυτό: με τον ίδιο συλλογισμό μπορείτε να κατηγορήσετε ένα στρατηγό που πηγαίνει στον πόλεμο για την πατρίδα του πως βλάπτει την πατρίδα επειδή, για να νικήσει, θυσιάζει απ' το στράτευμά του κάποιον αριθμό ανδρών. Όποιος πηγαίνει στον πόλεμο, πρέπει να δώσει για να πάρει. Εκείνο που έχει σημασία είναι η νίκη, τα υπόλοιπα...».

«Καλά κι ωραία όλ' αυτά... Όμως κοιτάξτε, υπάρχει κάτι ακόμη... Ο αληθινός αναρχικός δε θέλει την ελευθε-

ρία μόνο για τον εαυτό του αλλά και για τους άλλους. Νομίζω πως θέλει ελευθερία για ολόκληρη την ανθρωπότητα...»

«Δίχως άλλο. Σας έχω όμως πει ότι μ' αυτήν που αποδείχτηκε για μένα η μόνη αναρχική μέθοδος, ο καθένας πρέπει να απελευθερωθεί μόνος του. Εγώ τον εαυτό μου τον απελευθέρωσα. Γιατί δεν κάνουν και οι άλλοι, οι σύντροφοί μου το ίδιο; Εγώ δεν τους εμποδίζω. Θα ήταν εξάλλου έγκλημα αν το 'κανα. Δεν τους εμπόδισα ούτε καν αποσιωπώντας την αληθινή αναρχική μέθοδο, αντίθετα, μόλις την ανακάλυψα, τους την παρουσίασα με σαφήνεια. Όμως αυτή η ίδια η μέθοδος δε μου επέτρεψε να κάνω τίποτα παραπάνω. Τι περισσότερο μπορούσα να κάνω; Να τους ανάγκαζα να την ακολουθήσουν; Αυτό δε θα το 'κανα ακόμη και να μπορούσα, διότι θα τους στερούσα έτσι την ελευθερία τους, πράγμα που είναι αντίθετο με τις βασικές αναρχικές αρχές μου. Μήπως έπρεπε να τους βοηθήσω; Το απέκλεισα κι αυτό για τους ίδιους λόγους. Ούτε βοήθησα ούτε θα βοηθήσω ποτέ κανέναν, γιατί κάτι τέτοιο θα περιόριζε την ελευθερία του άλλου, πράγμα που είναι αντίθετο με τις βασικές αρχές μου. Μου λένε πως δεν είμαι παρά μόνο ένας. Μήπως θέλουν να με κατηγορήσουν κι επειδή εκπλήρωσα όσο καλύτερα μπορούσα το χρέος μου απέναντι στην ελευθερία; Γιατί δεν τα βάζουν μ' εκείνους που δεν εκπληρώνουν το δικό τους;»

«Βέβαια! Αυτοί οι άνθρωποι δεν μπορούν φυσικά να κάνουν αυτό που κάνατε εσείς· δεν έχουν ούτε την ευφυΐα σας, ούτε την επιμονή σας, ούτε...»

«Αχ, φίλε μου, όλες αυτές είναι όμως φυσικές ανισότητες κι όχι κοινωνικές... Μ' αυτές δεν μπορεί να τα δάλει ο

αναρχισμός. Ο βαθμός ευφυΐας ή η δύναμη της θέλησης που έχει κανείς, είναι κάτι που 'χει να κάνει με τον ίδιο και τη φύση, οι κοινωνικοί θεσμοί δεν ανακατευνούνται σ' αυτά. Όπως σας έχω ήδη πει, υπάρχουν φυσικές καταβολές που μπορούμε να υποθέσουμε πως διαστρεβλώθηκαν με τη μακρόχρονη παραμονή της ανθρωπότητας μέσα σε κοινωνικούς θεσμούς. Η διαστρέβλωση όμως δε φαίνεται από την έκταση ενός χαρακτηριστικού –αυτή εξαρτάται αποκλειστικά απ' την ίδια τη φύση– αλλά απ' τη χρήση του. Η βλακεία, ωστόσο, και η λειψή βούληση δεν έχουν δυστυχώς σχέση με τη χρήση των χαρακτηριστικών, αλλά μόνο με την έκτασή τους. Σας το λέω ευθέως: εδώ πρόκειται για απόλυτα φυσικές ανισότητες που κανείς δεν τα βγάζει πέρα μαζί τους, αυτές δε διορθώνονται με κοινωνικές αλλαγές, εσείς δεν μπορείτε να ψηλώσετε εμένα, εγώ δεν μπορώ να κοντύνω εσάς...»

«Ίσως... ίσως σ' αυτούς που η διαστρέβλωση των φυσικών καταβολών παίρνει τέτοια έκταση, ώστε να επηρεάζει ακόμη και την ίδια τους την ιδιοσυγκρασία... ίσως αν γεννηθεί κανείς σκλάβος, αν γεννηθεί εντελώς φυσιολογικά σκλάβος και δεν μπορεί να καταβάλει την παραμικρή προσπάθεια για να ελευθερωθεί... Όμως τότε... τι σχέση θα 'χουν τότε αυτοί με την ελεύθερη κοινωνία και γενικά με την ελευθερία; Αν γεννηθεί κανείς σκλάβος, τότε η ελευθερία είναι τό αντίθετο από εκείνο που θέλει, θα του ήταν τυραννία».

Έγινε μια μικρή παύση. Μου 'ρθε άξαφνα να γελάσω.

«Είστε πράγματι αναρχικός. Πάντως είναι να γελάει κανείς αν σας ακούσει και σας συγκρίνει με τους άλλους αναρχικούς...»

«Αγαπητέ μου φίλε, αφού σας το έχω ξαναπεί, σας το έχω αποδείξει και σας το επαναλαμβάνω για άλλη μια φορά... Η μόνη διαφορά είναι πως οι άλλοι είναι μόνο στη θεωρία αναρχικοί, ενώ εγώ είμαι και στη θεωρία και στην πράξη, εκείνοι είναι μυστικιστές αναρχικοί ενώ εγώ είμαι επιστήμονας αναρχικός, αυτοί είναι αναρχικοί που σκύβουν, ενώ εγώ είμαι ένας αναρχικός που αγωνίζεται κι ελευθερώνεται... Με μια λέξη: οι άλλοι είναι ψευτοαναρχικοί ενώ εγώ είμαι αναρχικός».

Μ' αυτά τα λόγια σηκωθήκαμε απ' το τραπέζι.